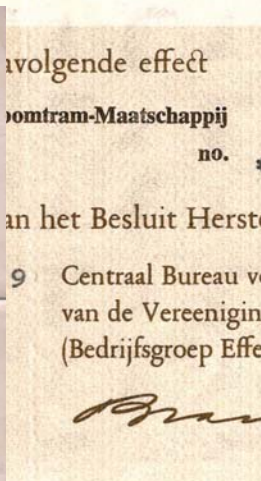

Roestvrijstaal

Speurtocht naar de erfenis van Joodse oorlogswezen

Philip Staal

ROESTVRIJSTAAL

*Ter nagedachtenis aan mijn ouders
Isaac Staal
Anna Nathan (ook genaamd Cohen)*

Opgedragen aan Yitschak, Sigalit, Sharona, Tamara en onze 13 kleinkinderen

*A friend is someone who understands your past,
Believes in your future
And accepts you today the way you are*

Roestvrijstaal

Speurtocht naar de erfenis van
Joodse oorlogswezen

Philip Staal

Eburon Delft
2008

ISBN: 978-90-5972-271-2

Uitgeverij Eburon

Postbus 2867

2601 CW Delft

tel.: 015-2131484 / fax: 015-2146888

info@eburon.nl / www.eburon.nl

Cover design: Bert Heesen Producties, Utrecht

© 2008 Philip Staal (www.roestvrij-staal.com). All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission in writing from the proprietor.

© 2008 Philip Staal (www.roestvrij-staal.com). Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoud

Ten geleide	9
Voorwoord	13
1 Joodse Oorlogswezen	17
Voorgeschiedenis	17
Pleegzorg en de strijd om de Joodse kinderen	26
Joodse voogdij-instellingen	38
Identiteit van de oorlogswezen	41
Nederland en de Jom-Kippoeroorlog	53
2 Onderzoek en de vergeten Joodse oorlogswezen	61
Inleiding	61
Verantwoordelijkheid van voogdij-instellingen voor hun pupillen	72
Bewindvoerders	73
Onderzoek	76
Conceptrapport vermogensbeheer WO II oorlogswezen	78
Onderzoeksrapport Be-Ezrath Ha-Jeled	84
Fusie Samenwerkingsverband JMW met de Joodse voogdij-instellingen	121
Minderjarige oorlogswezen en het beleid van de voogdij- instellingen	134
JOKOS en CADSU, materiële en immateriële schade- vergoeding	152

Stichting Centraal Meldpunt Joodse Oorlogsclaims	161
Conclusie	173
3 Roof tijdens de Tweede Wereldoorlog	179
Inleiding	179
Ramingen van geroofde Joodse eigendommen 1940-1945	181
Onroerende goederen	186
De Joodse Raad	188
4 Het naoorlogse rechtsherstel	195
Inleiding	195
Systematiek van het naoorlogse rechtsherstel	198
Afdeling Effectenregistratie	203
Afdeling Beheer en het Nederlandse Beheersinstituut	213
Afdeling Onroerende Goederen	217
Rechtmatigheid en rechtvaardigheid	219
Monetair goud en de vierde tranche van de goudpool	222
Het Nazi Persecutee Relief Fund	225
5 Restitutie Joodse WO II Tegoeden	233
Inleiding	233
Verzekeraars	234
Rijksoverheid	235
Banken	255
Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdam Exchanges	261
6 Verdeling Maror-gelden	291
Inleiding	291
Publieke gelden	292
Private gelden	294
Bureau Maror-gelden	298
Belanghebbenden bij een individuele uitkering	301
Uitkeringen Maror-gelden per categorie	304

Individuele uitkeringen aan belanghebbenden en plaatsvervangers	311
Uitkeringen aan Collectieve doelen	329
Beëindiging van de Stichting Maror-gelden Overheid	341
7 De strijd om een wetenschappelijk onderzoek	351
Inleiding	351
Verwachting, hoop en teleurstelling	353
Pleidooi voor een wetenschappelijk onderzoek	372
Belangrijkheid van de vraagstelling	381
Verstrengeling en vertrouwen	386
Het 'verdwenen' schilderij	392
Nawoord	395
Noten	397
Literatuur	419
Afkortingen	433
Archieven	437
Register	439

Ten geleide

De afgelopen tien jaar heb ik, met vele anderen, geprobeerd in beeld te krijgen wat er gedurende, en kort na de Tweede Wereldoorlog is gebeurd met een specifiek deel van de vermogens van veelal vermoorde Joden en hun nabestaanden. Zowel in Nederland als in de V.S (commissie-Eagleburger) heb ik mij ingezet voor de recuperatie van verzekeringstegoeden die nooit werden – of konden worden – uitgekeerd aan de rechtmatige eigenaren of hun nabestaanden. Daarbij heb ik mij altijd op het standpunt gesteld dat van verjaring van rechten geen sprake kan zijn: het recht is nooit geschreven vanuit de gedachte dat er een holocaust zou plaatsvinden. Zowel Nederlandse verzekeraars als de verzekeraars die zitting hadden in de commissie-Eagleburger hebben zich dan ook niet op dit onderdeel van het recht beroepen.

In die periode heb ik veel contact gehad met zowel vertegenwoordigers van het Centraal Joods Overleg als vertegenwoordigers van het Platform Israël, dat de belangen van Nederlandse Joden in Israël behartigt. Een van die vertegenwoordigers was Philip Staal. Ik heb hem in de onderhandelingen tussen het Verbond van Verzekeraars en de Joodse gemeenschap leren kennen als een scherp, maar integer mens, die zich goed op de hoogte gesteld had van de ontwikkelingen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Er werd open en eerlijk gesproken. Gezien de delicaatheid van het onderwerp had er van Joodse zijde gemakkelijk 'gebruik' gemaakt kunnen worden van de situatie en hadden er wensen naar voren gebracht kunnen worden waar – op objectieve gronden – vraagtekens bij zouden kunnen

worden gezet. Staal noch enige andere vertegenwoordiger van de Joodse gemeenschap die bij dit onderhandelingsproces betrokken was, heeft dit gedaan. Men was, althans zo heb ik hen leren kennen, uit op 'justice & closure'.

De formele afronding van de gesprekken vond plaats op 11 november 1999 met de ondertekening van de overeenkomst tussen CJO en Verbond. In twee opzichten hield het daarmee niet op. In de eerste plaats bepaalde het contract dat de speciaal voor dit doel opgerichte Sjoa Stichting¹ nog tien jaar lang verzekeringsclaims zou behandelen. Met andere woorden: de uitvoering van de overeenkomst moest nog beginnen. In de tweede plaats hadden de besprekingen en alle onderzoeken die er in die tijd plaatsvonden, de interesse, vaak ook de individuele interesse, van overlevenden in hun eigen situatie ge(her)activeerd. Dit was onder meer het geval bij een groot aantal oorlogsvetzenen, doorgaans kinderen die ondergedoken hadden gezeten en die de oorlog overleefd hadden. Ook Philip Staal dook in het verleden. Uit zijn onderzoek, dat steeds grotere vormen begon aan te nemen, bleek onder meer dat zijn ouders die de Holocaust niet overleefden, meer bezittingen hadden dan Philip en zijn broer Marcel ooit hadden gedacht. Van het een kwam het ander.

In zijn onderzoek liep Philip aan tegen allerhande hindernissen, die het hem moeilijk maakten om het eens verloren beeld weer scherp te krijgen. Uiteraard was er het bronnenprobleem, waar iedere onderzoeker en historicus die in de Tweede Wereldoorlog geïnteresseerd is, mee te maken heeft. Maar hij liep ook aan tegen hindernissen die hij niet had hoeven te verwachten, zoals een zekere terughoudendheid bij de openstelling van archieven, archieven die hem verder hadden kunnen helpen, en het standpunt van een belangrijke Joodse organisatie, die zich in een door de gebroeders Staal aangespannen rechtszaak op verjaring beriep, een beroep waarover ik hierboven het mijne heb gezegd.

Philip Staal heeft mij gevraagd of ik als meezer de neerslag van zijn onderzoek, het voorliggende manuscript, wilde volgen. Gezien mijn waardering voor Philip zal het geen verwondering wekken dat ik hierin heb toegestemd. Hoewel ik van oorsprong geen historicus ben, en zeker geen specialist op het gebied van de 20^e eeuw, heb ik zijn vorderingen met interesse gevolgd tot aan het boek, dat het inmiddels geworden is. Het geheel nog eens herlezend moet mij van het hart dat ik het spijtig vind dat er nog vele vragen onbeantwoord blijven. Dat geldt vooral voor de vragen die wel beantwoord hadden kunnen worden, maar niet beantwoord werden, omdat archiefbeheerders hun bevoegdheden mijns inziens wat wettisch interpreterden. Zou dit niet het geval zijn geweest, dan had het beeld nog scherper kunnen zijn.

Prof. dr. E.J. Fischer

Voorwoord

In de Jodenvervolging van 1940-1945 staat natuurlijk het enorme leed van deportatie en massamoord centraal. Maar voorjaar 1999 veroorzaakte het boek *Roof – De ontvreemding van Joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* van Gerard Aalders grote opschudding in Nederland. Dit boek was het resultaat van een in 1990 begonnen onderzoek naar de beroving van de Nederlandse Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Over dit aspect van de vervolging was nog weinig onderzocht en geschreven.

In de zomer van 1995 was de kwestie van de Joodse tegoeden plotseling in de belangstelling van de media en de politiek gekomen als gevolg van de Zwitserse bankaffaire. Vooraanstaande leden van de Joodse gemeenschap in Amsterdam vonden dat het tijd werd het naoorlogse restitutiebeleid van de Nederlandse regering onder de loep te nemen. De toenmalige minister van Financiën installeerde vervolgens op 10 maart 1997 een speciale commissie voor de oorlogsschulden, onder leiding van de commissaris van de koningin in Noord-Holland, prof. dr. J.A. van Kemenade.

Ik heb mij verbaasd over het feit dat het onderzoeksteam dat aan de commissie-Van Kemenade rapporteerde, geen onderzoek verrichtte naar de omvang en het beheer van de vermogens van de minderjarige Joodse Tweede- Wereldoorlogswezen.

Mijn speurtocht naar het verleden heeft mij geleerd hoe beschamend weinig er tot nu toe over de naoorlogse jaren is onderzocht en geschreven met betrekking tot de Joodse oorlogspeelkinderen. Erger nog, elk initiatief om dit punt wetenschappelijk te laten onderzoeken is in de Joodse gemeenschap in Nederland evenals in de

Nederlandse gemeenschap in Israël ontvangen met irritatie, onbegrip en tegenwerking.

Het belang van onderzoek naar het vermogensbeheer en het eventueel daaruit voortvloeiende rechtsherstel gaat voor ons, Joodse oorlogswezen, veel verder dan de materiële kant ervan. Wij zien zo'n onderzoek als de toegangspoort tot het recht, de enige weg die openstaat tot erkenning van het leed dat ons (bewust en onbewust) is aangedaan.

Hoe is het mogelijk dat ruim zestig jaar na de Tweede Wereldoorlog de strijd van de oorlogswezen voor een onafhankelijk onderzoek naar het vermogensbeheer van hun erfenissen zo ongelijk is en zo grimmig en moeizaam verloopt? In dit boek wordt het antwoord op die vraag gezocht in de fundamentele verschillen van inzicht over de aard en de wenselijkheid van een dergelijk onderzoek die er aan weerskanten van het strijdtoneel bestaan.

Een onderzoeker is altijd afhankelijk van de bronnen die hem ter beschikking staan. Naar aanleiding van de eerder genoemde onderzoeken was het me duidelijk dat het niet ontbrak aan bronnen over het onderwerp Roof, Rechtsherstel en Restitutie van Joods bezit. Veel hulp en steun heb ik gekregen van de archivariissen van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) te Amsterdam, het Nationaal Archief te Den Haag, het Gemeentearchief Amsterdam, en van anderen, waarvoor mijn dank. Van alle informatie die in mijn bezit is heb ik slechts een klein deel in dit boek verwerkt. Het gebruikte en geanalyseerde bronnenmateriaal is uiteraard een persoonlijke keuze geweest. Al deze duizenden pagina's tellende documenten zijn in te zien op internetsite: www.roestvrij-staal.com/.

Niet van alle voorvallen die in dit boek worden beschreven heb ik destijds nauwkeurige aantekeningen gemaakt, waardoor ik zo nu en dan moest afgaan op mijn herinneringen. Al deze beschrijvingen zijn naar mijn beste weten geschied en de verantwoordelijkheid hiervoor berust enkel en alleen bij mij.

Ik sta in het krijt bij verscheidene Joodse oorlogswezen die mij informatie hebben toegespeeld, maar anoniem wensen te blijven. Prof. dr. E.J. Fischer bedank ik voor het feit dat hij altijd voor mij beschikbaar was en eveneens voor zijn bereidheid het manuscript te lezen en dit van waardevolle adviezen te voorzien. Drs. F. Hoek ben ik veel dank verschuldigd voor de vele gesprekken met hem, de raadgevingen en zijn kritische opmerkingen bij mijn rapport (Be-Ezrath Ha-Jeled) over dit onderwerp. Maar voor alles ben ik Henneke dankbaar dat ze mijn nukken, tijdens het schrijven van dit boek, heeft beantwoord met liefde, begrip en geduld.

Pardes Hanna, Israël, september 2008

Philip Staal

www.roestvrij-staal.com

HOOFDSTUK 1

Joodse Oorlogswezen

Voorgeschiedenis

Op een mooie zomerdag in 1941, vrijdag 13 juni, werd ik geboren in het Israëlietisch ziekenhuis in Amsterdam, voorheen ook wel het Jeruzalem van het westen genoemd. Met de hulp van mevrouw Monnickendam, vroedvrouw in het ziekenhuis, werd ik uit het lichaam van Anna Staal geholpen en in haar armen gelegd.

Het heeft vierenveertig jaar geduurd, tot de winter van 1985, dat ik mijn vroedvrouw heel toevallig weer ontmoette. Het was in het concertgebouw van Tel Aviv. Niet dat ik haar herkende, want het was per slot van rekening ruim veertig jaar na mijn eerste traumatische ontmoeting met haar, nadat ik huilend plotseling was overgegaan van de veilige buik van mijn moeder naar de onveilige wereld van toen. Tijdens mijn hernieuwde ontmoeting met mijn vroedvrouw was ik een getrouwd man en vader van vier kinderen. Mijn vrouw en ik hadden al jaren, samen met twee stel vrienden, een abonnement op een serie concerten. In het jaar 1985 had één stel het abonnement afgezegd. Er kwam een ouder echtpaar naast ons zitten. Dit echtpaar merkte al snel op dat ik met mijn vrouw Nederlands sprak. In de pauze en voor en na de daaropvolgende concerten spraken wij geregeld met dat oudere echtpaar. Zij bleken na hun pensionering vanuit Nederland te zijn geëmigreerd. Zoals dat gaat als je nieuwe mensen ontmoet werd er over van alles en nog wat gesproken. Op een zeker moment werd ons gevraagd hoe wij de oorlog hadden overleefd.

De oorlog? Ik heb gevochten in de Zesdaagse oorlog, in de Jom-Kippoeroorlog en Sjлом Hagalil in Libanon. Ook heb ik de Golfoorlog meegemaakt en de Intifada. Maar als (ex-)Nederlanders in Israël het over 'de oorlog' hebben, is het voor iedereen duidelijk dat de Tweede Wereldoorlog wordt bedoeld. De mevrouw die naast ons zat begon mij schoorvoetend enige vragen te stellen. Uit beleefdheid beantwoordde ik haar vragen over mijn jeugd, mijn ouders, grootouders enz. In de pauze van elk volgend concert werden haar vragen steeds specifiek, vragen die alleen iemand kan stellen die mijn ouders gekend heeft, zodat ik op een gegeven moment dacht: dit zijn retorische vragen, zij weet de antwoorden. Zoekt zij een bevestiging of ik degene ben die ze denkt dat ik ben? Het heeft vele concerten en nog veel meer vragen en antwoorden geduurd voordat zij zei: 'Dan ben ik je vroedvrouw geweest.'

In september 1938 zijn Isaac Staal en Anna Nathan (ook genaamd Cohen) getrouwd.¹ Het nieuwe paar verhuisde naar een comfortabele zeskamerwoning met keuken aan de Plantage Muidersgracht 87 in de Amsterdamse Jodenbuurt. In dit herenhuis woonden zij met hun kinderen. Marcel werd op vrijdag 29 september 1939 geboren en ik dus op vrijdag 13 juni 1941.

Ook de ouders en grootouders van Isaac en Anna waren in Nederland geboren. Generaties lang leefden en werkten de voorouders en ouders van Isaac en Anna in het gastvrije, vriendelijke en tolerante Nederland. Tot hierin vanaf 1940 verandering kwam. Nederland zou voor hen en hun kinderen nooit meer een rustig, vreedzaam en vriendelijk oord zijn.

Eind 1942 richtte Isaac, samen met een paar nichtjes van hem, aan de Okeghemstraat 14 een tehuis voor ouden van dagen op. Zijn veronderstelling was dat deze nieuwe werkzaamheden hem zouden behoeden voor deportatie. In het voorjaar van 1943 is dit huis door de Duitse politie in samenwerking met de dienstvaardige Amsterdamse politie leeggehaald van bewoners en personeel. Het toeval wilde dat Isaac aan deze inval ontsnapte daar hij op dat moment

Plantage Muidergracht 87, Amsterdam

niet in het tehuis aanwezig was en zodoende uitstel van executie kreeg.

Door dit voorval begrepen Isaac en Anna dat de toestand voor het gezin kritiek was geworden en gingen zij op zoek naar een veilig onderkomen – ze besloten onder te duiken.

Voor ouders met kleine kinderen was het een moeilijke, zo niet onmogelijke taak een onderduikadres te vinden. Voor een echtpaar alleen was het gemakkelijker, voor jonge kinderen en baby's was het nog gemakkelijker, vooral als ze blond waren en er niet Joods uitzagen. Het motief om een onderduiker in huis te nemen was natuurlijk om het leven van een medemens te redden. Mogelijk speelden er ook andere overwegingen een rol, vooral als het om jonge kinderen en baby's ging. Isaac en Anna hebben maandenlang overwogen, verworpen en heroverwogen totdat ze uiteindelijk de uiterst moeilijke beslissing namen om mijn broer en mij toe te vertrouwen aan vreemde mensen.

In de late avond van 21 mei 1943 was het zo ver en werden wij door tante Cor, een niet-Joodse schoonzuster van Anna's moeder, op de fiets naar een geheime plek in Amsterdam gebracht. Vanaf die plaats werden wij door oom Daan naar zijn zuster Dina Hendrika van Woerden-Vingerhoets gebracht die aan de Oude Utrechtseweg 48 in Soest tegenover de hei woonde. Wat leeftijd betreft pasten wij in het gezin Van Woerden, haar eigen kinderen hadden de leeftijd van 5, 7 en 8 jaar.

Tijdens de oorlog is tante Cor de contactpersoon gebleven die geregeld het pensioengeld voor de onderduikertjes haalde bij Philip Vos, die een neef van Isaac was. Zou tante Cor een afspraak gemaakt hebben met Anna en Isaac Staal over wat te doen indien wij de oorlog zouden overleven, maar zij niet? Of was de overdracht zo dramatisch dat dit punt niet ter sprake kwam? Of had men er geen rekening mee gehouden dat het afscheid van onze ouders wel eens voorgoed kon zijn? Had oom Daan zijn zuster gezegd dat het maar tijdelijk was en dat de kinderen na de oorlog weer bij haar zouden weggaan? Op deze en nog talrijke andere vragen heb ik nooit een antwoord gekregen en zal dat ook nooit krijgen. Toen het nog mogelijk was een antwoord te krijgen, was ik niet in staat de juiste vragen te stellen. Nu ik daar wel toe in staat ben is er niemand meer om ze te beantwoorden. Ik heb echter geleerd te leven zonder op alle vragen een antwoord te vinden.

In de avond van 21 mei 1943 gaat bij de familie Van Woerden de deurbel. Lidia, de dochter van zeven, hoort oom Daan tegen haar moeder zeggen: 'Kijk Dien, dit zijn Mark en Flip. Mark wordt over drie maanden vier en Flip is bijna twee jaar.'

Sinds die dag is het leven van mijn broer en mij drastisch veranderd en zou het nooit meer hetzelfde zijn. Marcel werd Mark, Philip werd Flip en wij kregen in de plaats van onze papa en mama mevrouw Van Woerden, die we 'moe' noemden.

In de late avond van die 21e mei moeten Isaac en Anna Staal onwennig door het huis hebben gelopen. Er heerste een stilte die niet onderbroken werd door kinderstemmen. Ze wisten dat ze goed ge-

handeld hadden, het belangrijkste was immers dat Marcel en Philip veilig waren. Het was maar voor korte tijd, de oorlog zou niet lang meer duren en dan hebben we onze kinderen weer bij ons, zo hoopten ze ongetwijfeld. Zelf zouden Isaac en Anna over een paar uurtjes ook op een veilige plek zijn. Alles was geregeld: bezittingen, zoals schilderijen en geld voor de betaling van de onderduik van hun kinderen, waren in bewaring gegeven aan een vertrouwensman ('bewariër'). In de tuin hadden ze een kist met waardevolle bezittingen begraven, een koffertje stond ingepakt voor de reis naar hun onderduikadres. Helaas hebben 'goedwillende' Nederlanders ervoor gezorgd dat de reis van Isaac en Anna met bestemming onderduikadres werd veranderd in een enkele reis Sobibor via Westerbork. Van 22 mei 1943 tot 8 juni 1943 verbleven mijn ouders in het kamp Westerbork vanwaar ze zijn weggevoerd naar het vernietigingskamp Sobibor. Op 11 juni 1943 aangekomen in Sobibor werden ze nog dezelfde dag vermoord. Mijn grootouders van zowel moeders als vaders kant, overgrootouders, ooms en tantes waren hen al voorgaan. Zo bleven wij, mijn broertje en ik, op de leeftijd van drie en twee jaar als enige over van onze grote familie.

Een Jood was in die tijd niet veel waard. De Duitsers betaalden aan iedereen die Joden verraadde een bedrag van zeven en een halve gulden per kop. Voor hardwerkende Nederlanders was dit 'kopgeld' genoeg als maandsalaris. Als bijverdienste hoefden de 'bewariërs' bovendien de in bewaring genomen bezittingen van de Joodse gedeporteerden niet terug te geven. Het was immers voor de meeste 'vertrekkenden', zoals de Joodse Raad hen noemde, een enkele reis naar het hiernamaals.

Dina Hendrika van Woerden-Vingerhoets, een gelovige vrouw van zesendertig jaar, was toen ruim twee jaar weduwe met drie kinderen, Hans van vijf, Lidia van zeven en Ijsbrand van acht jaar. Mark en Flip waren de eerste onderduikkinderen in het gezin Van Woerden. Een week later kwam er nog een onderduikertje bij: het veertienjarige Joodse meisje Kitty Visser. Verder waren er een paar kinderen

Kinderhuis "Vertrouwen" tijdens de onderduik. 2e en 3e van links: Philip en Marcel.

uit het sanatorium Zonnegloren en kinderen uit Amsterdam en Rotterdam in het gezin. Er waren toen in kinderkuis Vertrouwen zestien kinderen, wat een uitstekende dekmantel voor de onderduikertjes bleek te zijn. Hoewel er in Soest verscheidene razzia's waren en het kinderkuis geregeld 'bezoek' kreeg van de nazi's, hebben alle kinderen de oorlog overleefd.

Moe en haar broer oom Daan zaten in de ondergrondse en hierdoor wisten ze meestal wanneer er een razzia op komst was. De onderduikkinderen werden dan naar een ander kinderkuis in Soest gebracht waar de zuster van Moe werkte. Als het gevaar was geweken kwamen de onderduikertjes weer terug. Het kinderkuis Vertrouwen kreeg steeds vaker en ook onverwachts bezoek van de bezetter.

Zo stonden op een dag plotseling twee soldaten bij ons op de deur te bonzen. Moe moest hen binnenlaten. De grootste en oudste was heel ruw en stampte met zijn laarzen zomaar ons huis door. Hij gooide van alles overhoop, trok alle deuren open en stak met zijn bajonet in de kasten en door de bedden. De andere soldaat bleef

bij moe en ons in de kamer. Vooral Mark was erg bang en vroeg met een bibberstemmetje aan moe: 'Gaat die meneer me nou doodschieten?' Maar Moe zei: 'Natuurlijk niet, jongen, die meneer heeft zelf kleine kindertjes.' Toen bleek dat deze jonge soldaat inderdaad een dochtertje had. De andere Duitser riep Moe met een snauw om naar boven te komen. Bij de deur voor de trap naar zolder stond de ruwe Duitser en schreeuwde: 'Doe onmiddellijk deze deur open.' Die deur was altijd dicht omdat de trap naar zolder steil was, maar hij was niet op slot, hij klemde alleen maar. Moe gooide de deur zonder te aarzelen wijd open. Toen zag de soldaat de smalle, steile trap en had er ineens geen zin meer in, hij riep de jonge soldaat en samen verdwenen ze. Zo'n opluchting moest met z'n allen gedeeld worden, maar waar was Kitty? Toen bleek dat Kitty in doodsangst naar de zolder was gevlucht en daar nog steeds bang in een hoekje zat te bibberen. Ze dacht dat Moe haar had willen verraden. Moe zei dat ze dolblij was dat ze niet wist dat Kitty naar boven was gegaan, want dan had ze nooit die deur zomaar open durven doen en dan was die soldaat vast weer achterdochtig geworden en zou hij beslist op zolder zijn gaan kijken.²

Kinderhuis "Vertrouwen" tijdens de onderduik.

Vanaf maart 1943 tot eind september 1944 woonde Milo Anstadt, alias de heer Abbestee, en zijn vrouw Lidy op de eerste verdieping van een pand aan de Prinsengracht.³ De tweede verdieping van het huis was verhuurd aan studenten, van wie er enkele diep in het verzetwerk zaten. De hoofdbewoner, de heer Seegers, een zakenman van een jaar of veertig, was een goed mens en had er geen bezwaar tegen dat een Jood en verzetswerkers twee verdiepingen van hem huurden. Voor de oorlog had hij stoffen uit het buitenland geïmporteerd. Met vooruitziende blik had hij na de crisis rond Tsjecho-Slowakije een grote voorraad aangelegd en die bracht hem in de oorlogsjaren zo veel op dat hij en zijn vrouw er onbezorgd van konden leven. Maar zomer 1944 was het magazijn van Seegers leeg en had hij niets meer om handen. Misschien was dat het moment dat hij zich rekenschap begon te geven van de gevaarlijke situatie waarin hij zich bevond. Misschien speelde een rol dat een paar dagen daarvoor in een huis verderop een inval was gedaan waarbij alle bewoners werden gearresteerd. Wat de ware reden ook was, hij riep Milo bij zich voor een gesprek en liet hem weten dat hij en zijn vrouw moesten gaan uitkijken naar een ander onderkomen. Maar een ander onderduikadres vinden was moeilijk. Aangezien de Anstadts perfecte nieuwe identiteitspapieren hadden weten te bemachtigen, had Milo een ander idee. Willem Abbestee, zoals Milo nu door het leven ging, stapte het makelaarskantoor van de nazi Petrus Verbruggen – die Joods bezit beheerde en woningen van gedeporteerde Joden te huur aanbood – binnen. Niet te geloven, Abbestee kreeg een lijst met aanbiedingen, ze konden elk huis krijgen. Het toeval wilde dat hun oog viel op het pand aan de Plantage Muidergracht 87, het huis van waaruit Isaac en Anna Staal gedeporteerd werden. Milo moest even iets wegslikken toen hij op de deurposten een mezoëza⁴ zag. Hij ging verder en liep zijn droomhuis met zes kamers en keuken binnen. Op elke etage twee grote kamers. Achter het benedenhuis lag een royale tuin met rododendrons en sering. De voorkant gaf uitzicht op een breed water, dat gevormd werd door drie grachten die daar samenkwamen.

Op 14 januari 2004 had ik een afspraak met Milo Anstadt in zijn woning aan de Stadionkade 20 in Amsterdam. Milo vertelde dat hij het pand aan de Plantage Muidergracht 87 voor 89 gulden per maand had gehuurd vanaf september 1944 tot medio 1955. Tijdens de oorlog betaalde hij de huur aan de nazimakelaar Petrus Verbruggen en na de oorlog aan een Joodse makelaar. De naam van de Joodse makelaar kan Milo zich niet meer herinneren en de papieren had hij niet bewaard. Milo gaf mij een beschrijving van hoe het huis op de Muidergracht eruit zag. Herinneringen aan de vorige bewoners waren er niet, het huis was helemaal leeg gehaald. 'Een paar weken na de bevrijding', zo vertelde Milo, 'werd er op een dag aan de voordeur gebeld. Toen ik de deur opende liepen een stevige man en een blonde vrouw met een schep in hun hand naar binnen. In het voorbijgaan zeiden ze dat in de tuin een kist begraven is: "Die is van ons en die komen we halen." Zonder verder iets te zeggen begonnen ze in de tuin te graven, haalden er een kist van circa 70 bij 30 bij 30cm uit, namen die mee en verdwenen, mij in verbijstering achterlatend. Vanaf die tijd laat dit voorval me niet los. Ik zou zo graag willen weten of die personen de eigenaars van de kist met inhoud waren. Ik begrijp van jou en Marcel, met wie ik eerder heb gesproken, dat de bewoners van het pand aan de Plantage Muidergracht 87 jullie ouders waren, in 1943 gedeporteerd zijn en de oorlog niet overleefd hebben. Weet jij wat er met de inhoud van die kist is gebeurd? Is die bij jullie terechtgekomen?'

'Nee,' antwoordde ik hem, 'ik zou niet weten wie die man en vrouw zijn geweest die de kist hebben opgegraven en meegenomen. Misschien heeft het in een van de brieven gestaan die mijn ouders vanuit Westerbork naar de heer Vos hebben gestuurd. Geen flauw idee wie, buiten mijn ouders, geweten heeft dat er in de tuin van de Plantage Muidergracht 87 een kist met persoonlijke en zeker voor Marcel en mij waardevolle objecten begraven was.'

Pleegzorg en de strijd om de kinderen

Pleegzorg, de zorg voor wezen en vondelingen, is zo oud als de mensheid. Wie kent niet het verhaal van Mozes die als baby te vondeling werd gelegd en opgroeide bij Farao?

In het verleden waren het de kerken die de zorg voor zieken, wezen, vondelingen en armen op zich namen. Welzijnszorg, zoals wij die thans kennen, bestond nog niet. De georganiseerde kinderbescherming in Nederland, zoals we die nu kennen, dateert uit het begin van de negentiende eeuw. De kerken richtten omstreeks de zeventiende en achttiende eeuw 'Weezen-Kollegies' op. Dit waren verenigingen die het als hun taak zagen weeskinderen bij particulieren onder te brengen en toezicht te houden op hun verzorging in de ruimste zin van het woord. Het eerste Joodse Weezen-Kollegie in Nederland is opgericht in 1648 in Amsterdam: de Gebroederschap *Abi Jethomim* ('vader der weesjongens') voor Portugees-Joodse jongens. In 1734 volgde de Gebroederschap *Mezon Habanoth* ('voeding der meisjes') voor Portugees-Joodse meisjes. Het Weesjongens-Kollegie *Megadlé Jethomim* ('opvoeding der weesjongens') voor Hoogduits-Joodse jongens werd in 1738 opgericht en het Weesmeisjes-Kollegie *Megadlé Jethomoth* ('opvoeding der weesmeisjes') voor Hoogduits-Joodse meisjes volgde in 1761.⁵ Het benodigde geld voor het verwezenlijken van hun doelstellingen werd hoofdzakelijk bijeengebracht door giften uit de Joodse gemeenschap. Het bestuur van deze instellingen bestond uit Colleges van Regenten. Het nadeel van deze 'wezencolleges' was dat ze nauwelijks invloed konden uitoefenen op de gezinnen waar de wezen waren ondergebracht. De resultaten behaald met het geld dat door de Colleges werd betaald voor algemeen, godsdienstig en beroeps- onderwijs voldeden niet aan hun verwachtingen. In de jaren twintig van de negentiende eeuw besloten daarom enkele van deze wezen-colleges hun eigen weeshuizen te stichten.

Het Weesjongens-Kollegie *Megadlé Jethomim* opende op 14 januari 1836 in Amsterdam aan de Zwanenburgerstraat het eerste

Joodse weeshuis in Nederland. In mei 1865 verhuisde het Nederlands-Israëlitische Jongens-Weeshuis Megadlé Jethomim naar het einde van dezelfde straat, hoek Amstel. S. (Sam) Roet, regent van het Joods Jongensweeshuis vanaf juli 1939 en 'financieel leider' vanaf het begin van de in juli 1942 ingestelde afdeling 'Hulp aan Vertrekkenden' van de Joodse Raad, beschreef het einde van het Joods Jongensweeshuis. Op 5 maart 1943 werd het gebouw omsingeld door de Duitse politie. De hulpvaardige Amsterdamse politie had de omliggende straten al afgezet. Ook de Amsterdamse brandweer bewees welwillend haar diensten door de toegestroomde wanhopige familieleden weg te spuiten. De Duitse politie had als opdracht de weesjongens mee te nemen. Directrice S. Hamburger, adjunct-directrice E.R. Bing en de oud-pupil S. Kops (in september 1942 geslaagd voor zijn semi-artsexamen) konden ongehinderd het weeshuis verlaten. Deze drie nobele en moedige mensen besloten uit vrije wil om tot het einde bij 'hun' kinderen te blijven. Via Westerbork ging de reis naar Polen waar alle jongens (bijna honderd) en hun vrijwillige begeleiders werden vermoord. Achttien van de twintig jongens die op het moment van de inval niet in het gebouw aanwezig waren zijn later alsnog opgepakt en gedeporteerd.

Na de oorlog was er aan nieuwe Joodse wezen geen gebrek. Twee overlevende regenten van het Nederlands-Israëlitische Jongens-Weeshuis, E.J. van der Heijden-Lob en Sam Roet, heropenden het weeshuis en gaven het de nieuwe naam: Joods Jongenshuis. Er waren minder kinderen zonder ouders achtergebleven dan de regenten gehoopt hadden, waardoor er naar een kleiner onderkomen moest worden gezocht. Het Joods Jongenshuis verhuisde in 1948 naar een pand aan de Emmalaan in Amsterdam en werd op 12 september van dat jaar religieus ingewijd. Het gebouw aan de Amstel is in 1977 verkocht en gesloopt. Waar eens het Joodse weeshuis stond staat nu de 'Stopera'. Een lint van steen in de plavuizen niet ver van het huidige Muziektheater herinnert aan het trieste einde in maart 1943.

Aan de Rapenburgerstraat 171-173 in de Amsterdamse Jodenbuurt werd in 1861 het Nederlands-Israëlitische Meisjes-Weeshuis geopend. In de jaren veertig van de vorige eeuw bood het weeshuis onderdak aan ongeveer 80 meisjes. Op 10 februari 1943 is het weeshuis ontruimd door de bezetter. Enkele meisjes slaagden erin via de achtertuin te ontsnappen. De overige weesjes en hun verzorgers zijn vermoord. Na de oorlog zijn in deze twee gebouwen appartementen gevestigd. Begin 21e eeuw is op gezamenlijk initiatief van de bewoners en de Vereniging Vrienden van Amsterdamse Gevelstenen tot renovatie besloten. De na de oorlog verdwenen Hebreeuwse teksten in de daklijsten en gevelstenen werden weer aangebracht en in 2003 door de Amsterdamse wethouder van Cultuur onthuld.

De Berg-stichting is in 1909 opgericht als opvanghuis voor Joodse kinderen wier ouders uit de ouderlijke macht waren ontzet of waren overleden. Albert (Sally) Berg doneerde hiervoor een terrein met onderkomens in Laren. In 1940 waren 106 jongens en meisjes tussen 4 en 21 jaar bij de Berg-stichting ondergebracht. Begin 1943 is de stichting in haar geheel overgebracht naar het Rapenburg 92-96 in Amsterdam. De niet-Joodse directeur Reitsema heeft zijn pupillen en personeel zo veel mogelijk trachten te beschermen. Door middel van onderduik of niet-joodverklaringen hebben zo'n 70 inwonenden de oorlog overleefd.

Als uitvloeisel van de overeenkomst tussen het CJO en de Verzekeraars is de website www.joodsmonument.nl, een digitaal monument voor de gedeporteerde en niet-teruggekeerde Joodse bevolking van Nederland, tot stand gekomen. Als men hier zoekt naar 'Reitsema' komt de bladzijde van de Berg-stichting tevoorschijn.⁶ Hiermee is directeur Reitsema een van de weinige Nederlanders die de oorlog hebben overleefd en (terecht) een plaats hebben gekregen in dit monument.

Nog een voorbeeld van particulier initiatief is het orthodox-Joodse tehuis de Rudelsheimstichting in Hilversum. Samuel Azarja Rudelsheim werd in 1900 op 30-jarige leeftijd benoemd tot opper-

Rudelsheimstichting 1947. Op de ondergrondse bunker, 2e en 3e van rechts: Marcel en Philip.

rabbijn te Leeuwarden. Hij had belangstelling voor verstandelijk gehandicapte kinderen en in een artikel schreef hij het te betreuren dat Joodse zwakzinnige kinderen – als ze al in een inrichting werden opgenomen – in een niet-Joodse omgeving moesten leven. Rudelsheim overleed op 13 november 1918 aan de gevolgen van de toen heersende griepepidemie. Als waardering voor zijn werk en als eerbetoon aan hem besloten zijn vrienden iets te doen in de geest van de rabbijn. In januari 1919 stichten zij de vereniging ‘S.A. Rudelsheimstichting’ voor het verzorgen, opvoeden en onderwijzen van zwakzinnige Joodse kinderen in Nederland, een levend monument ter nagedachtenis aan Rudelsheim met als doel verstandelijk gehandicapte kinderen vaardigheden te leren waarmee zij een min of meer zelfstandig bestaan zouden kunnen leiden.

In 1923 kocht deze vereniging een statig pand met omliggende gronden, gelegen in de bosrijke omgeving van Hilversum. Als naam voor het huis werd gekozen voor de tweede voornaam van Rudelsheim, ‘Beth Azarja’, wat betekent ‘huis waar de Heer helpt’. Het aan-

tal kinderen liep op tot 75 en in 1930 werd daarom een tweede onderkomen op het terrein gebouwd.

Op 16 april 1942 confisqueerde de Wehrmacht het terrein van de Rudelsheimstichting en vestigde daar haar nieuwe hoofdkwartier. De kinderen werden tijdelijk ergens anders (de Monnikenberg) in Hilversum ondergebracht. De notulen van de bestuursvergaderingen van de Joodse Vereniging voor Verpleging en Verzorging (JVVV) van 7 april 1943 melden dat alle 69 kinderen samen met de circa 10 personeelsleden van de Rudelsheimstichting via de Amsterdamse Hollandse Schouwburg en Westerbork zijn weggevoerd naar het vernietigingskamp Sobibor, waar zij allen zijn vermoord.⁷

Na de Tweede Wereldoorlog functioneerde de S.A. Rudelsheimstichting als een Joodse voogdij-instelling. Het pand van de Rudelsheimstichting Beth Azarja, aan de Verdilaan 12 in Hilversum, werd een tehuis waar Joodse oorlogsvrouwen werden opgevangen en verzorgd. In 1952 toen de meeste oorlogsvrouwen meerderjarig waren bleek het huis aan de Verdilaan te groot voor de overgebleven minderjarige oorlogsvrouwen. De Rudelsheimstichting verhuisde naar Hoflaan 8 in Hilversum. Het complex aan de Verdilaan, met een door de bezetter gebouwde onderaardse bunker, kreeg (weer) een militaire bestemming totdat deze Van Helsdingenkazerne uiteindelijk in de jaren negentig van de vorige eeuw onder de sloophamer viel. In 1958 verbleven er in de Rudelsheimstichting nog maar een paar oorlogsvrouwen en werd het huis gesloten. De overgebleven kinderen werden ondergebracht in andere Joodse huizen.

Gedurende de Tweede Wereldoorlog kwam als gevolg van de Jodenvervolging een geheel nieuwe vorm van kindercare tot ontwikkeling: de opvang van Joodse kinderen. Veel Joodse ouders die geconfronteerd werden met de deportatiemaatregelen van de Duitse bezetter besloten hun kinderen onder te brengen bij niet-Joodse vrienden. Ook slaagden Nederlandse verzetsgroepen erin honderden Joodse kinderen te laten onderduiken bij niet-Joodse pleeg-

ouders. Deze nieuwe vorm van pleegzorg, zo hoopten hun Joodse ouders, zou van tijdelijk aard zijn.

De deportatie van Nederlandse Joden verliep via de Hollandse Schouwburg in Amsterdam, waar de Joden tijdelijk werden ondergebracht. Het verblijf in de Schouwburg duurde dagen en soms zelfs weken. Gedurende die tijd werden de jonge kinderen van hun ouders gescheiden en in een tegenover de Schouwburg gelegen crèche ondergebracht. Op de dag van de deportatie werden de kinderen dan weer bij hun ouders gevoegd, maar honderden kinderen zijn via deze crèche door de zogenaamde kindergroepen van het verzet weg gesmokkeld. Er werd zodanig met de persoonslijsten gefraudeerd dat de kinderen administratief 'verdwenen', waardoor ze doorgaans met toestemming van hun ouders vanuit de crèche bij onderduikgezinnen werden ondergebracht.

Toen de oorlog voorbij was, waren veel van deze kinderen hun beide ouders kwijt. Als ze niet bij familie konden worden ondergebracht bleven sommigen bij hun onderduikouders wonen. Andere kinderen kwamen terecht bij pleegouders die geen familie van de oorlogswaas waren of kregen onderdak in een van de Joodse weeshuizen. In totaal waren er na de oorlog 1.363 Joodse kinderen voor wie de rechter een voogd moest aanwijzen.

Nog tijdens de oorlog, in de zomer van 1944, had een aantal verzetsmensen in Amsterdam, die zich bezighielden met kinderwerk, een wetsontwerp voorbereid dat de positie van de ondergedoken kinderen moest regelen. De opstellers waren tegen de heroprichting van een aparte Joodse gemeenschap. Ze wilden de scheiding tussen Joden en niet-Joden ongedaan maken. Dit wetsvoorstel werd begin 1945 naar de Nederlandse regering in Londen gesmokkeld. Het voorstel was om alle ouders die hun kinderen hadden laten onderduiken en/of meer dan drie maanden niet hadden verzorgd uit de ouderlijke macht te ontzetten. Deze kinderen, zo luidde het voorstel, worden alleen dan teruggegeven na keuring van de ouders en toestemming van de nog op te richten Rijkscommissie voor Oorlogspleegekinderen. Dit voorstel hield in dat elke vader en/of moeder

die het geluk had een concentratiekamp te hebben overleefd, uit de ouderlijke macht zou worden ontzet. Waren dit oprecht gemeente goede bedoelingen met als oogmerk 'het beste voor het kind'?

Over de oorlogswezen staat in het wetsontwerp zegge en schrijve één zin: De commissie zal *'hun formeele opgaan in de pleeggezinnen, b.v. door naamsverandering, helpen vergemakkelijken'*.⁸ Het wetsontwerp is nooit ingediend. In plaats daarvan werd door de minister van Justitie in mei 1945 de Voogdijcommissie voor Oorlogspeelkinderen (OPK) ingesteld.

In 1943 werd in Engeland door Abraham de Jong de Kring van Nederlandse Joden in Engeland opgericht. Deze kring maakte plannen voor de wederopbouw van de Joodse gemeenschap in Nederland. In het bevrijde Eindhoven werd op 7 januari 1945 de Joodse Coördinatie Commissie voor het Bevrijde Nederlandse Gebied (JCC) opgericht. Tot voorzitter werd Abraham de Jong gekozen. Zij gaven het blad *Le-Ezrath Ha-am* ('Het Volk ter Hulpe') uit, dat later dat jaar werd overgenomen door het NIW. Het doel van de JCC was het behartigen van de belangen van de Joden in Nederland evenals hulpverlening aan Joden. Op een in maart 1945 gehouden vergadering van het JCC verklaarde De Jong dat personen die een prominente positie in de Joodse Raad hadden bekleed niet bij de naoorlogse opbouw van de Joodse gemeenschap betrokken konden worden. De plaats in de huidige organisatie moet omgekeerd evenredig zijn met hun positie in de Joodse Raad, zo stelde hij.

JCC was een particuliere organisatie die werd gefinancierd door de American (Jewish) Joint Distribution Committee ('de Joint') en andere internationale Joodse organisaties. In 1945 besteedde de JCC aan al haar activiteiten 441.445 gulden. Daartegenover stond een bedrag van 637.361 gulden aan ontvangsten.⁹ Opmerkelijk is dat de bijdrage van de Nederlandse overheid slechts drie percent van het totaal ontvangen bedrag uitmaakte. Buiten deze financiële steun gaven de buitenlandse Joodse organisaties ook steun in natura ter waarde van circa 279.000 gulden.

Toen Nederland geheel bevrijd was verhuisde het JCC van Eindhoven naar Amsterdam. Een van de vele werkzaamheden die het JCC op zich nam was het registreren van de zich in Nederland bevindende Joden. De hieruit voortgekomen lijst is tot stand gekomen in de huiskamer van Sam Roet. Doel van deze registratie was familieleden die elkaar waren kwijtgeraakt weer te verenigen. Circa 18.000 personen zijn op de lijst terug te vinden, wat overeenkomt met ongeveer 70 percent van de naoorlogse Joodse bevolking in Nederland. Het JCC zag het als een van haar belangrijkste taken ervoor te zorgen dat de Joodse oorlogswezen terugkeren naar de Joodse gemeenschap. Net als vóór 1940 zou een Joodse voogdijvereniging moeten beslissen over de Joodse kinderen.

De Joodse woordvoerders begrepen dat men de concurrentieslag met de OPK alleen dan met succes kon voeren indien er één Joodse organisatie bestond waarin alle verenigingen die zich op dat ogenblik met de verzorging van Joodse kinderen bezighielden verenigd zouden zijn. Zo werd op initiatief van het JCC, als Joodse tegenhanger van de OPK, op 30 augustus 1945 de Stichting Le-Ezrath Ha-Jeled ('Kind ter Hulpe') opgericht. Le-Ezrath Ha-Jeled had als doel 'zich te belasten met de duurzame verzorging, opvoeding en behartiging van belangen van Joodse oorlogspeelkinderen'. Abraham de Jong werd als voorzitter gekozen en bleef dit tot zijn emigratie naar Palestina in 1947.

Tot 1940 was het algemene principe van de Nederlandse regeringen dat elke bevolkingsgroep (gezindte) voor zijn eigen minder bedeedden (zieken en wezen) diende te zorgen. Waarom werd dit principe in de naoorlogse jaren dan losgelaten en vond de regering dat de zeggenschap over de Joodse oorlogswezen moest worden overgelaten aan een commissie die voor het grootste deel uit niet-Joden was samengesteld? De Nederlandse regering had de Joodse gemeenschap officieel buiten spel gezet door de beslissing over de opvoeding en toekomst van de Joodse oorlogswezen over te laten aan de Commissie voor Oorlogspeelkinderen (OPK). De OPK,

een overheidsinstelling, bestond uit leden van het verzet die tijdens de oorlog onder anderen de kinderen hadden gered en ondergebracht bij pleegouders. De commissie bestond uit een totaal van vijfentwintig leden van wie tien Joden, die daarmee een minderheid vormden. Na de oorlog wilden enkele van de verzetstrijders de zeggenschap over de naoorlogse regeling voor de oorlogspleegkinderen. Voorzitster van de OPK was de gereformeerde Gezina Hermina Johanna van der Molen, een vrouw die een belangrijke rol in het verzet heeft gespeeld.

Hoe is het mogelijk geweest dat de Joodse overlevenden van de Sjoa zo fel en bitter moesten strijden, zo veel weerstand en tegenwerking ondervonden in het terugbrengen van hun kinderen naar de vertrouwde Joodse omgeving?

In juli 1945 schreef Gezina van der Molen in *Trouw* onder meer: 'Onze Joodse kinderen zijn Nederlandse kinderen. Wie de kwestie der oorlogspleegkinderen beschouwt als een zuiver Joodse aangelegenheid, stelt zich op hetzelfde racistische standpunt, waarop onze onderdrukkers stonden.' Hiermee beschuldigde zij de Joodse gemeenschap die vocht om haar kinderen terug te krijgen, ervan zich op hetzelfde standpunt te stellen als de nazi's. Maar de Joodse kinderen in Nederland werden niet vervolgd als Nederlandse kinderen, maar als Joodse kinderen met de bedoeling niet de Nederlandse, maar de Joodse bevolking te vernietigen. Hetzelfde standpunt – 'We mogen niet discrimineren zoals de nazi's hebben gedaan' – zien we terug in het materiële rechtsherstel van de jaren vijftig van de vorige eeuw. Dit 'we mogen niet discrimineren'-principe werd ook door de Nederlandse regering gehanteerd, met als resultaat dat de Joden onthouden werd waarop ze recht hadden, namelijk de volledige teruggave van hun geroofde bezittingen. Nederland moest herrijzen en hiervoor was een nieuwe wetgeving nodig. Deze naoorlogse Nederlandse wetgeving was onrechtvaardig. Ze hield geen rekening met het feit dat de Joden, in tegenstelling tot andere groepen in de samenleving, tijdens de oorlogsjaren

systematisch waren beroofd, waarna de meesten werden vermoord (zie naoorlogse wetgeving voor het rechtsherstel in hoofdstuk 4).

De Joden moesten na de oorlog vechten om hun materiële bezittingen terug te krijgen – onroerende goederen; geld, sieraden en effecten die ze bij de roofofbank Lippmann en Rosenthal (Liro) hadden moeten inleveren; geld van de verzekeringen; bezittingen die ze afgegeven hadden bij vertrouwenspersonen – maar de bitterste en met emoties beladen strijd die moest worden gevoerd was die om de teruggave van de kinderen. Handelde de OPK uit liefde voor het kind, dezelfde liefde die de verzetslieden ertoe had gebracht het leven van Joodse kinderen te redden door hen bij niet-Joodse onderduikers te plaatsen? Of was het misschien de ‘liefde voor Christus’ die hen niet toestond dat de Joodse kinderen naar het Joodse milieu zouden terugkeren? Isaac Herzog, opperrabbin van Palestina, schreef in 1945 in een poging de Nederlandse regering tot andere gedachten te brengen: ‘Het zal toch niet waar zijn dat het christendom profijt wil hebben van onze eindeloze tragedie?’

Zes maanden voordat de Commissie OPK werd opgeheven schreef een van de leden van de Commissie, prof. mr. I. Kisch – die op principiële gronden uit de Joodse Raad was getreden – in het *Nieuw Israëlietisch Weekblad* van 18 februari 1949: ‘Bij de commissie en bij de rechters heeft ongetwijfeld dikwijls de gedachte gewerkt – al is ze slechts zelden uitgesproken – dat men het Joodse kind een dienst bewijst door het te plaatsen buiten de Joodse gemeenschap en het daardoor te onttrekken aan de misères die het Joodse vraagstuk kan meebrengen. “Das Judentum ist ein Unglück” – die gedachte leeft bij menigeen en het ligt dan voor de hand om, nu de omstandigheden reeds in die richting hebben gewerkt, het kind ook verder, door volledige assimilatie aan een niet-Joods milieu tegen dit ongeluk te vrijwaren.’¹⁰

Laten we niet vergeten dat het ging om Nederlands-Joodse kinderen die door verzetslieden uit de klauwen van de nazi’s waren gered. Bewees men deze kinderen een dienst door hen te onttrekken aan het Jodendom? Is dit geen antisemitisme of moet dit juist wor-

den beschouwd als een daad van barmhartigheid? Ja, het probleem van de Joodse pleegkinderen was dan opgelost, Joodse weeshuizen waren dan overbodig geworden en bovendien kreeg het christendom er meer dan duizend zieltjes bij.

De drang tot assimilatie leefde in de naoorlogse jaren ook bij een deel van de Joodse bevolking. Het was een onvermijdelijk gevolg van hun traumatische belevenissen gedurende de oorlog. De strijd om de kinderen terug te brengen in een Joodse omgeving is dan ook hoofdzakelijk gevoerd door een klein aantal religieuze en zionistische Joden.

Tijdens de behandeling in 1949 van het wetsontwerp tot afschaffing van het Besluit Oorlogspleegkinderen maakte de regering, op verzoek van de Tweede Kamer, op 11 juli 1949 de cijfers bekend. Het totale aantal aangemelde Joodse oorlogspleegkinderen bedroeg 3.942 van wie:¹¹

- 1902 kinderen die met ouders of vooroorlogse voogden verenigd werden;
- 199 kinderen die bij nader onderzoek geen oorlogswezen bleken te zijn;
 - 11 kinderen die overleden waren vóór een voogdijbeslissing;
- 151 kinderen die vóór een voogdijbeslissing naar het buitenland vertrokken;
- 316 kinderen die vóór een voogdijbeslissing meerderjarig werden.

In totaal waren er na de oorlog 1.363 Joodse kinderen voor wie de rechter een voogd moest aanwijzen. Tot 11 juli 1949 had de rechter voor 1.004 oorlogspleegkinderen (voor de andere 359 kinderen moest nog een regeling getroffen worden) de voogdijregeling als volgt vastgesteld:

- 375 kinderen onder voogdij van Joodse familieleden (37%);
- 226 kinderen onder voogdij van Joodse instellingen of andere Joodse pleegouders (23%);
- 303 kinderen onder voogdij van niet-Joodse pleegouders (30%);
- 100 kinderen onder voogdij van de Commissie OPK (10%).

Begin 1948 woonden in de Berg-stichting 110 Joodse kinderen van wie 58 oorlogspleegkinderen. Er waren dus 52 Joodse pleegkinderen in de Berg-stichting gehuisvest die geen oorlogspleegkinderen waren. Een deel van deze kinderen woonde voor de oorlog ook in de Berg-stichting.

Ten tijde van het Kamerdebat was ruim 40% van de Joodse oorlogspleegkinderen toegewezen aan niet-Joodse pleegouders en circa 60% geplaatst in een Joods milieu. In de daaropvolgende maanden, tot de opheffing van de Commissie OPK, moest de rechter nog over 459 kinderen – de 359 kinderen die nog niet toegewezen waren plus de 100 kinderen onder voogdij van de OPK – een regeling vaststellen. Uiteindelijk werden van deze 459 kinderen er 65 onder voogdij van een niet-Joods milieu gesteld en 394 kinderen onder voogdij van een Joods milieu. Van deze 394 oorlogspleegkinderen heeft de rechter 120 kinderen toegewezen aan Le-Ezrath Ha-Jeled.¹² In 1950, na het ruim vier jaar durende gevecht van OPK tegen LEHJ, was de 'eindstand' van deze bittere strijd: van de 1.363 Joodse oorlogspleegkinderen waren er 368 onder voogdij gesteld van niet-Joodse pleegouders en 995 onder voogdij in een Joods milieu geplaatst.

De naoorlogse strijd om de Joodse pleegkinderen is uitvoerig beschreven in het in 1991 gepubliceerde boek *Om het Joodse kind* van Elma Verhey. Hierin staan hartverscheurende voorbeelden van de bittere gevechten tussen OPK en LEHJ die over de hoofden van de kinderen werden uitgevochten.

Ik heb veel respect en bewondering voor de grote inzet, de inspanning en het doorzettingsvermogen die de leiders van de Joodse gemeenschap in Nederland zich destijds hebben getroost om de Joodse oorlogswezen in een Joods milieu geplaatst te krijgen. Als ik hier in Israël om me heen kijk, zie ik veel Nederlandse oorlogswezen die hier een goed bestaan hebben opgebouwd en weer deel uitmaken van een grote familie. Maar daarover gaat dit boek niet. Dit boek gaat niet over de emotionele erfenis van hun jeugd. Dit boek gaat over de manier waarop de materiële nalatenschappen van

de familie van de oorlogswezen is beheerd door de Joodse voogdij-instellingen.

Joodse voogdij-instellingen

Le-Ezrath Ha-Jeled

Op 30 augustus 1945 werd de Stichting Le-Ezrath Ha-Jeled opgericht. Le-Ezrath Ha-Jeled (LEHJ) had als doel de duurzame verzorging, opvoeding en behartiging van belangen van Joodse oorlogspleegkinderen. In 1949 werd een belangrijke verruiming van de werkzaamheden van de stichting bereikt doordat ook niet-oorlogspleegkinderen in hun werk werden betrokken. Het apparaat van de voogdijvereniging was nauwelijks opgewassen tegen de stroom van 140 kinderen die in dat jaar ondergebracht moesten worden.¹³

In 1950 hadden Joodse instellingen het voogdijschap over een totaal van 538 minderjarige Joodse kinderen (226+52+120+140). Ook in de jaren daarna werd veelvuldig een beroep gedaan op LEHJ om de verzorging en verantwoordelijkheid van Joodse kinderen op zich te nemen. Het ging om kinderen die tengevolge van sociale of financiële omstandigheden naar Le-Ezrath Ha-Jeled werden verwezen. Het waren kinderen die de oorlog hadden overleefd met één ouder, maar ook oorlogswezen die bij pleegouders woonden. Veel van deze kinderen kwamen in de jaren vijftig in een van de Joodse weeshuizen terecht. Zo kwam in oktober 1950 onder anderen de weesjongen Siegfried in de Rudelsheimstichting wonen, LEHJ werd zijn voogd.

Er ontstonden in de Joodse weeshuizen twee (sociaal) verschillende groepen pleegkinderen. De eerste groep bestond uit oorlogspleegkinderen die meteen na de oorlog in een van de weeshuizen zijn terechtgekomen. De tweede groep bestond uit kinderen die tot ruim tien jaar na de oorlog bij familie of pleegouders verbleven, daar niet konden blijven en daarom naar een weeshuis verhuisden. Het exacte aantal pleegkinderen waarover LEHJ gedurende

de jaren 1945 tot 1966 het voogdijschap kreeg toegewezen ben ik niet te weten gekomen. JMW heeft mij per e-mail van 6 augustus 2003 laten weten dat ik geen toegang tot de archieven van de Joodse voogdij-instellingen krijg (deze archieven staan onder beheer van JMW).¹⁴ Dat het om meer dan de hierboven vermelde 538 kinderen gaat is een duidelijke zaak.

Om de benodigde fondsen voor de opvang van de Joodse kinderen te vinden en de bestaande middelen efficiënter te gebruiken, besloten verscheidene Joodse voogdij-instellingen tot samenwerking. In 1950 kwam een fusie tot stand tussen de organisaties Le-Ezrath Ha-Jeled, de Berg-stichting, het Joods Jongenshuis (Amsterdam) en de Rudelsheimstichting. De nieuwe organisatie kreeg de naam 'Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming', meestal genoemd 'de Fusie'. Al vrij snel traden het Meisjesweeshuis (Amsterdam), de Vereniging Megadlé Jethomim (Utrecht) en JOZEBOKO (Joodse Zee- en Boskolonies, Wijk aan Zee) toe tot deze fusie. Le-Ezrath Ha-Jeled voerde vanaf dat moment alle feitelijke werkzaamheden van de samenwerkende instellingen uit en beheerde hun vermogens. Sinds 1954 werken deze Joodse instellingen ter zake van hun beleggingen samen in wat het Centraal Beleggingsdepot werd genoemd.

In de loop der jaren werd het aantal oorlogspleegkinderen voor wie de voogdij-instellingen de zorg hadden minder doordat de kinderen meerderjarig werden of emigreerden (vooral naar Israël of Amerika). Met het vooruitzicht dat in mei 1966 de jongste oorlogswees meerderjarig zou worden, werd besloten alle pleegkinderen in één tehuis onder te brengen. Op 16 november 1965 werd het pand aan de Mirandalaan te Amsterdam door koningin Juliana officieel geopend. Dit laatste kinderruimte van de Joodse gemeenschap werd in 1975 gesloten en verkocht.

Joods Maatschappelijk Werk

Op 28 november 1946 werd bij notaris Jakob van Hasselt de oprichtingsakte van Joods Maatschappelijk Werk (JMW) getekend,

waarbij Joodse instellingen die bij maatschappelijk werk waren betrokken zich konden aansluiten. Het voorlopige bestuur bestond uit: dr. Salomon Kleerekoper, drs. Jacob van Amerongen, dr. Maurits Lopes Cardozo, notaris Arnold van den Bergh, Alexander Roozendaal, Mozes Acohen, dr. Albert Büchenbacher, Levie Levisson.¹⁵

Tussen JMW en de Fusie ontstonden vormen van samenwerking waarbij men steeds een stapje verder ging. Toch zou het nog tot 22 oktober 1981 duren voordat het Algemeen Bestuur van de Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming voor de laatste keer bijeenkwam. De integratie van de Fusie en JMW was een feit.

Per 1 januari 1982 is de Stichting Joods Maatschappelijk Werk toegetreten als deelnemer in het Centraal Beleggingsdepot van de bij de Fusie aangesloten instellingen.¹⁶

In 1988 werd de Stichting Samenwerkingsverband Joods Maatschappelijk Werk opgericht. De achterliggende reden hiervoor was dat er destijds serieus rekening mee werd gehouden dat de overheid voor het toekennen van subsidies aan welzijnsorganisaties een soort vermogenstoets zou aanleggen. Deze organisaties zouden daardoor eerst hun financiële reserves moeten verbruiken alvorens voor subsidies van de overheid in aanmerking te komen. JMW wilde dit voorkomen en heeft het Samenwerkingsverband opgericht om scheiding aan te brengen tussen het beheer van het vermogen en het werk dat mede met behulp van dat vermogen werd verricht.¹⁷

Op 4 juni 2004 heeft de Stichting Samenwerkingsverband Joods Maatschappelijk Werk een ongedateerd voorstel tot fusie met de Joodse voogdij-instellingen neergelegd op het kantoor van het handelsregister (Kamer van Koophandel) te Amsterdam. Dit voorstel tot fusie is op 10 juni 2004 bekend gemaakt in het dagblad *Trouw*. Als gevolg van deze fusie verdwijnen de Joodse voogdij-instellingen als rechtspersonen en moet hun totale vermogen naar de Stichting Samenwerkingsverband Joods Maatschappelijk Werk gaan. De verdwijnende rechtspersonen zijn: 1. De stichting Le-Ezrath Ha-Jeled; 2. De stichting Berg-stichting; 3. De vereniging

Het Nederlands-Israëlietische Jongens-Weeshuis Megadlé Jethomim in liquidatie; 4. De vereniging Het Nederlands-Israëlietische Meisjes-Weeshuis in liquidatie; 5. De vereniging Joodse Zee- en Boskolonies Wijk aan Zee in liquidatie; 6. De vereniging Megadlé Jethomim (Opvoeding van Wezen) in liquidatie; 7. De vereniging S.A. Rudelsheimstichting in liquidatie.

Samen met mijn broer heb ik op 7 juli 2004 bij de Rechtbank te Amsterdam verzet aangetekend tegen deze voorgenomen fusie. Want wij waren van mening dat de gelden van de voogdij-instellingen vooralsnog niet zouden moeten worden overgedragen aan het Samenwerkingsverband JMW. Alvorens de Joodse voogdij-instellingen te laten verdwijnen zou een wetenschappelijk onderzoek moeten bepalen aan wie deze vermogens toebehoren (ik kom hier later op terug).

Identiteit van de oorlogswezen

Na het ruim vier jaar durende gevecht van OPK tegen LEHJ was, zoals we zagen, de 'eindstand' van deze bittere strijd: van de 1.363 Joodse oorlogspleegkinderen was 27% onder voogdij gesteld van niet-Joodse pleegouders en 73% onder voogdij in een Joods milieu geplaatst. Statistisch had de Joodse gemeenschap de strijd gewonnen. Le-Ezrath Ha-Jeled kon met tevredenheid terugblikken en zich koesteren in haar 'overwinning'. Voor de Joodse oorlogswezen zijn de bovenvermelde getallen meer dan droge statistische gegevens. Voor deze groep oorlogsslachtoffers is het gevecht begonnen na de rechterlijke beslissing. Een emotioneel gevecht dat tot de dag van vandaag voortduurt. Voor deze groep is de oorlog nog steeds geen gesloten boek. Nog steeds zijn er voor hen veel vragen waarop zij nooit antwoord hebben gekregen, vragen zoals: Wie ben ik?; Waar kom ik vandaan?; Wie was mijn familie?; Waar en hoe leefden ze?; Waren ze vermogend of straatarm? Over deze onderwerpen werd nooit gesproken.

Zoals gezegd verbleven mijn ouders van 22 mei tot 8 juni 1943 in Westerbork. In Westerbork schreven zij brieven naar Philip Vos, een neef van mijn vader; hij werd de naoorlogse toezienend voogd van de kinderen Staal. In 1943 kon hij nog legaal in Amsterdam zijn omdat hij medewerker van de accountantsdienst van de Joodse Raad was. Ik zal nooit weten wat er in die brieven heeft gestaan. Begin jaren tachtig vertelde mevrouw Vos tijdens haar bezoek aan Israël, in bijzijn van anderen, het volgende:

Nadat mijn man overleden was kwam ik, bij het opruimen van zijn kantoor, brieven tegen die jouw ouders, vanuit Westerbork, naar ons gestuurd hadden. Ik heb deze brieven, samen met andere papieren uit zijn kantoor, verbrand.

Ik was verbijsterd, woedend, voelde me beroerd en duizelig. De kamer draaide, maar na een tijdje vroeg ik aan haar: 'Hoe heeft u dit in hemelsnaam kunnen doen?' Hierop kwam het verbijsterende antwoord: 'Jullie hebben er nooit om gevraagd.'

Dit antwoord doet mij denken aan Pesach (het Joodse paasfeest, de herdenking van de bevrijding uit het oude Egypte na generaties van slavernij, zoals beschreven in Exodus). Elk jaar op de avond van Pesach wordt de *Hagadah* (het verhaal van de uittocht uit Egypte) verteld en volgens traditie worden op deze avond veel vragen gesteld. In de *Hagadah* leest men zelfs hoe op de verschillende vragen gereageerd moet worden. Zo staan er antwoorden voor vragen van een 'verstandige', een 'slechte', een 'onnozele', en ook hoe te reageren op iemand 'die nog geen vragen weet te stellen'. Sinds eeuwen kan men in de *Hagadah* lezen op welke manier gereageerd moet worden op iemand die geen vragen weet te stellen: 'En hem, die geen vragen weet te stellen, moet gij de mond openen en hem opmerkzaam maken, want er is gezegd (Exodus 13:8): Gij zult op dien dag uw zoon vertellen en hem zeggen: [...].'

Ieder jaar werd op Pesach in de Rudelsheimstichting, het orthodox Joodse weeshuis waar ik opgroeide, de *Hagadah* gelezen en

besproken en er werd over gediscussieerd. De leiding van dit tehuis heeft echter de wijze les uit de Hagadah niet begrepen. In ieder geval heeft men deze nooit toegepast. Er is met ons, de oorlogswezen, nooit over de Sjoa en evenmin over onze familie gesproken.

De materiële waarde van deze brieven is nihil. Maar het zal duidelijk zijn dat de brieven voor mijn broer en mij een ongekende emotionele waarde hadden en zondermeer onvervangbaar waren.

Oneigenlijk gebruik door de voogd uit het vermogen van de oorlogswees door onterechte betalingen te doen dan wel de verkoop van effecten, een huis of een zaak die niet op de eindafrekening van de oorlogswees te vinden zijn is natuurlijk een schok en financieel niet plezierig, maar nog wel te vervangen, te compenseren en te boven te komen. In dit licht gezien is het dan ook vrij zinloos te spreken over de waarde van niet-uitgekeerde vermogens bij het bereiken van de meerderjarige leeftijd. Onder niet-uitgekeerde vermogens vallen ook brieven, fotoalbums, postzegelverzamelingen, schilderijen, gebruiksvoorwerpen e.d., die allemaal, vóór alles, een emotionele waarde hebben. Emotionele waarde is subjectief, kan niet geschat en nog minder gecompenseerd worden door derden. Toch zijn bij de oorlogswezen de meeste klappen gevallen op het gebied van de emotionele roof.

Er is niemand geweest die ons heeft verteld wie wij zijn, waar we vandaan komen, wat er met onze familie is gebeurd, hoe onze familieleden leefden en handelden. Emotionele opvoeding en begeleiding, daar ontbrak het de oorlogswezen aan. Niet dat ik de naoorlogse leiders van de Joodse weeshuizen hiervoor veroordeel. Ik stel dit alleen vast. De professionele leiding van de Joodse voogdij-instellingen, bestaande uit Joden, was zelf vaak getraumatiseerd uit de oorlog gekomen. Bovendien was dit de eerste keer in de geschiedenis dat kinderen als groep verweesd waren, men had geen notie hoe men dit probleem moest hanteren. Slechte schoolrapporten werden toegeschreven aan domheid. Er werd geen rekening mee gehouden dat er emotionele problemen aan ten grondslag konden liggen, waardoor verder studeren moeilijk, zo niet onmogelijk,

werd gemaakt. 'Ambachtschool voor jongens, Huishoudschool voor meisjes en daarna aan het werk' was het motto van de Rudelsheimstichting. Zo gezien kan men dan ook zeggen dat de Joodse wezen uit de Tweede Wereldoorlog oorlogsslachtoffers van de eerste en tweede generatie zijn.

Vanaf 1946 tot 1970 was Hans Keilson in dienst van de medische afdeling van Le-Ezrath Ha-Jeled. Keilson, op 12 december 1909 in Duitsland als Jood geboren, studeerde medicijnen en sport in Berlijn en behaalde in 1934 het staatsexamen arts. Het artsenberoep was in die tijd in Duitsland voor Joden beperkt waardoor hij een paar jaar werkzaam was als sportleraar en musicus op de Joodse school in Berlijn. Ten slotte emigreerden hij en zijn vrouw in 1936 naar Nederland. In 1943 dook hij onder en werkte hij als arts en koerier voor de ondergrondse beweging in Amsterdam. Na de oorlog hervatte hij zijn geneeskundige studie en in 1948 verkreeg hij zijn bevoegdheid als arts in Nederland te werken (zijn Duitse bevoegdheid werd in Nederland niet erkend). Daarna specialiseerde Keilson zich in de psychologie en psychoanalyse. In 1967 begon hij zijn onderzoek dat hem op 22 februari 1979 de graad van doctor in de Geneeskunde aan de Universiteit van Amsterdam opleverde. Zijn dissertatie, *Sequentielle Traumatisierung bei Kindern (Opeenvolgende traumatisering bij kinderen)*, werd in hetzelfde jaar gepubliceerd en is vertaald in diverse talen. Deze studie was gebaseerd op zijn langdurige observatie van getraumatiseerde Joodse kinderen (meest pupillen van Le-Ezrath Ha-Jeled) die als wees de Tweede Wereldoorlog overleefd hebben. Keilson heeft deze kinderen gevolgd in hun verschillende levensperiodes. Zo heeft hij de Joodse weeskinderen geobserveerd in de periode dat ze onder voogdij van Le-Ezrat Ha-Jeled stonden. Ook heeft hij mij en andere ex-pupillen van de Joodse voogdij-instellingen eind jaren zestig opgezocht en geïnterviewd. Ik was toen getrouwd, woonde in Israël en had kinderen. In zijn studie verdeelt Keilson het lot van de weeskinderen in drie opeenvolgende periodes te weten:

1. De vervolging die met de bezetting van Nederland in 1940 begint en eindigt met scheiding tussen ouders en kind.
2. Vanaf onderduik/concentratiekamp tot bevrijding (mei 1945) en terugkeer in Nederland.
3. De naoorlogse periode, wanneer sommige kinderen bij hun onderduikouders blijven en anderen teruggaan naar het Joodse milieu.

Voordat Le-Ezrath Ha-Jeled besloot in welk tehuis mijn broer en ik moesten worden geplaatst, werden wij door Keilson onderzocht. Over dit 'experimenteel-psychologisch' onderzoek van 18 april 1946 schrijft hij over mij:

[...]op vijfjarige leeftijd een rustige, ietwat schuchtere, gezeglijke, gehoorzame, sociaal goed aangepaste jongen, die blijk geeft niet met materiaal te kunnen omgaan, omdat hij misschien te weinig ermede heeft leren om te gaan. Op de vraag: 'wat moet je doen als je het koud hebt?' geeft hij als antwoord: 'Dekens om je heen doen'. Uit dit antwoord blijkt dat zijn sociale aanpassing goed is. Dit kind geeft weinig moeilijkheden in zijn opvoeding. Hij is een geestelijk normaal ontwikkeld kind.¹⁸

Keilson schrijft in zijn dissertatie onder meer dat de Sjoa niet alleen een loyaliteitsprobleem en identiteitsconflict met zich heeft meegebracht, maar dat ook het rouwproces over de overleden ouders de kinderen omringde. Keilson heeft misschien achteraf – toen hij in 1979 promoveerde – de oorlogswezen begrepen. Of hij hen ook begreep toen ze zijn begrip het meest nodig hadden mag betwijfeld worden. De oorlogswezen werden om de paar jaar naar hem toe gestuurd. Ze gingen niet uit vrije wil.

Keilson was de eerste die systematisch onderzoek verricht heeft naar de langdurige gevolgen van de traumatische oorlogsbelevens van kinderen (WO II-wezen, pupillen van Le-Ezrath Ha-Jeled). De resultaten en conclusies van deze studie zijn wereldwijd bekend en werden door sommige psychologen toegepast bij de psychologische begeleiding van hedendaagse oorlogskinderen. Dit is zonder

meer een knap staaltje werk van Keilson. Dank aan de pupillen van Le-Ezrath Ha-Jeled is hier zeker op zijn plaats. De minderjarige Joodse oorlogswezen waren immers – zonder dit geweten te hebben, laat staan er hun goedkeuring aan te hebben gegeven – het studieobject ten behoeve van Keilsons promotie. Jammer genoeg hebben zij zelf hiervan geen profijt gehad. Zij allen waren immers al vele jaren meerderjarig. Toen Keilson zijn stellingen publiceerde was de jongste oorlogswees 34 jaar.

Als kind van nog geen twee jaar werd ik van mijn ouders gescheiden. Gedurende de oorlog verbleef ik samen met mijn broer in kinderkuis Vertrouwen in Soest. Aan het einde van de oorlog woonden er in het kinderkuis tweeëntwintig kinderen van wie zes Joodse pleegkinderen: Mark, Flip, Kitty, Rudi Tewel en het jongetje en meisje Frankenberg.

De Jewish Brigade, ingelicht door de familie van Rudi die in Palestina woonde, ging op zoek naar Rudi en vond hem in kinderkuis Vertrouwen.

De heer Nagari van de Jewish Brigade deelt LEHJ mede dat zich in het tehuis aan de Oude Utrechtscheweg 48 in Soest, behalve Rudi nog vier Joodse kinderen bevonden.¹⁹ Hun namen zouden niet bekend zijn. Een van de kinderen zou zijn gekomen toen hij één jaar was.

Van de Joodse onderduikertjes werden Kitty en de kinderen Frankenberg, in de maanden mei en juni 1945 opgehaald door familie. Rudi, mijn broer en ik bleven tot zomer 1946 in het kinderkuis. Rudi vertrok toen naar Israëel waar hij familie had, mijn broer en ik verhuisden naar het tehuis van de Rudelsheimstichting in Hilversum.

Kinderkuis Vertrouwen aan de Oude Utrechtseweg was een woonhuis met drie slaapkamers en een zolder, en was veel te klein voor de tweeëntwintig kinderen die er woonden. De grote behoefte aan kinderopvang evenals de gestelde eisen in de naoorlogse dagen, deden Moe besluiten op zoek te gaan naar een geschikt onderko-

men voor haar kinderen. Omstreeks april 1946 verhuisde het kindertehuis Vertrouwen naar een groot huis in Baarn aan de Cantonlaan 19.²⁰ Dit huis was oorspronkelijk een tehuis voor oude dames. Er woonden toen op de tweede verdieping nog enige dames die uit Den Haag geëvacueerd waren en nog niet terug konden gaan. De kinderen uit kindertehuis Vertrouwen kregen de beschikking over de hele parterre, een gedeelte van de eerste verdieping en de gehele tweede verdieping. Op de parterre waren een woonkamer, speelkamer, eetzaal en keuken. Op de eerste verdieping slaapzalen voor de jongere kinderen en een badkamer. Op de tweede verdieping slaapzalen voor de oudere kinderen, een slaapkamertje voor het oudste meisje van dertien, enige slaapkamers voor het personeel en een badkamer. Op de slaapzaal van de kleine jongens en op die van de kleine meisjes sliep ook een leidster. Het personeel bestond uit twee gediplomeerde kinderverzorgsters, twee leerlingen en enige meisjes voor de huishouding. In totaal waren er toen vijftwintig kinderen, de meeste waren kinderen van gescheiden ouders, enige verwaarloosde kinderen, enige niet-Joodse oorlogswezen en zes Joodse OPK-kinderen onder wie mijn broer en ik.

Vanaf de bevrijding werd er door Julie en Philip Vos in samenwerking met OPK en LEHJ van alles aan gedaan om voor ons een geschikt pleeggezin te vinden. Volgens oom Daan waren onze ouders er niet speciaal op gesteld dat wij in een Joods milieu opgevoed zouden worden, ze waren volkomen liberaal. Uitgangspunt voor een aspirant-pleeggezin was dan ook dat het niet per se Joods hoefde te zijn. Toch werd uiteindelijk besloten ons te plaatsen in het orthodox-Joodse tehuis van de Rudelsheimstichting. Ik vraag me dan ook af wat de reden kan zijn geweest dat de Rudelsheimstichting is gekozen.

Na de oorlog bleven Marcel en ik nog ruim een jaar bij onze 'Moe' omdat het zoeken naar pleegouders voor ons geen succes had opgeleverd. Uiteindelijk werden wij op 17 juni 1946 door Philip en Julie Vos in de Rudelsheimstichting afgezet. Ruim een jaar na het einde van de oorlog werden wij weggerukt uit onze vertrouwde

omgeving. We hadden geen tijd om afscheid te nemen van Moe die ons leven had gered. Ondanks tegenstribbelen werden wij gescheiden van de enige persoon op de wereld die ons liefhad. Moe heeft ons liefde gegeven en liefde is iets wat ieder mens, en zeker een kind, boven alles nodig heeft. Van liefde zullen wij in onze verdere jeugd nauwelijks iets ontvangen. Geleerde mensen hadden beslist dat het beter voor ons was in een Joods weeshuis op te groeien. Voor de tweede keer in ons jonge leven werden wij weggerukt uit een vertrouwde en liefdevolle omgeving. Voor de tweede keer kregen we een andere naam, een andere identiteit. Dit keer, in tegenstelling tot drie jaar eerder, was de beslissing niet genomen vanuit liefde en zelfopoffering, maar uit 'verstandelijke' overwegingen. Mark en Flip zijn Joodse kinderen en moesten naar het Joodse milieu terugkeren. De reis ging naar Hilversum, het Joodse weeshuis van de S.A. Rudelsheimstichting. Wat had ik verkeerd gedaan waardoor ik voor de tweede keer in mijn prille leven werd weggerukt uit mijn liefdevolle en vertrouwde omgeving?

Onze Moe, de vrouw die haar leven en dat van haar gezin gevaagd heeft door zes Joodse kinderen bij haar in huis te laten onderduiken, mocht niet weten en heeft tot haar dood niet geweten, hoe het haar pleegkinderen is vergaan. Regenten en psychologen hadden beslist dat het voor ons beter was niet met het verleden geconfronteerd te worden. We hebben elkaar nooit meer gezien. Op 10 april 2000 heeft Moe postuum de Yad Vashem-onderscheiding gekregen, voor het redden van vervolgte Joden. Haar naam is bijgezet op een plaquette in de tuin van de Rechtvaardigen der Volkeren in het herdenkingscentrum van de Sjoa in Jeruzalem.

De Commissie OPK heeft tijdens haar vergadering van 3 juni 1947 in Amsterdam over zevenentwintig oorlogspleegkinderen een beslissing genomen betreffende de voogdij.²¹ Voor de dertien kinderen die destijds in de Rudelsheimstichting woonden, werd besloten de Rudelsheimstichting als voogd aan te wijzen. Per beschikking van 30 januari 1948 heeft de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam de voogdij over mijn broer en mij opgedragen aan de

vereniging S.A. Rudelsheimstichting te Amsterdam. Tot toezien-
voogd werd benoemd Philip Vos.²²

Keer op keer kregen wij te horen dat wij in de Rudelsheimstich-
ting in een bevoorrechte positie waren. Wij kregen een orthodox
Joodse opvoeding! Niet dat wij konden kiezen of hierop invloed
hadden, het werd ons opgedrongen. Om ons te overtuigen ons aan
de regels van het huis te houden werd steeds maar weer verteld: van
alle Joodse weeshuizen is de Rudelsheimstichting de beste met het
grootste budget. Keer op keer kregen wij te horen: Jullie hoeven
niet in de Rudelsheimstichting te blijven, jullie kunnen ook naar
de Berg-stichting, het Joods Jongenshuis of een ander tehuis gaan.
Maar als jullie besluiten in de Rudelsheimstichting te blijven, moe-
ten jullie je wel aan de regels van het huis houden, want anders kun-
nen jullie hier niet blijven.

Hadden de opvoeders van toen dan niet begrepen dat wij door
deze emotionele chantage opnieuw getraumatiseerd werden?

De vraag of getraumatiseerde oorlogskinderen van vandaag pro-
fijt hebben van Keilsons langdurige studie kan alleen worden be-
antwoord als deze kinderen volwassen zijn, en enkel en alleen door
deze kinderen zelf.

In ieder geval is de Joodse oorlogswees 'opeenvolgend' getrauma-
tiseerd, anders dan Hans Keilson in zijn proefschrift beschrijft en
niet alleen door de drie hierboven vermelde perioden (vervolging,
onderduik/concentratiekamp en naoorlogse tijd) in ons leven. Keer
op keer werden wij afgewezen, emotioneel gechanteerd, waren wij
verdrietig, verbaasd en verontwaardigd. In plaats van begrip, liefde
en steun te ontvangen – dingen die wij boven alles nodig hadden
– begrepen wij van onze opvoeders en psychologen, met de vol-
ledige steun van de autoriteiten, dat wij niet goed in ons hoofd zijn;
we zijn dom en minderwaardig vergeleken met kinderen die wel
met hun ouders de oorlog overleefd hebben; we hebben het niet
verdiend levend uit de oorlog te komen terwijl er zo veel goede Jo-
den vermoord zijn. Zo begrepen wij dit, mede door onze orthodoxe

opvoeding. Immers, zo leerden wij, alles is in de handen van de Al-machtige en die heeft voor alles een reden.

Dat de kinderen uit de Rudelsheimstichting behandeld en gezien werden als de wat dommere Joodse oorlogsweesjes blijkt ook uit de toespraak van de toenmalige voorzitter van het CJO, de psycholoog drs. Rob Wurms op 4 december 2000. Ter gelegenheid van de installatie van het bestuur van de Stichting Maror-gelden Overheid (SMO)²³ heeft hij de onmacht en gevoelens verwoord die wij tijdens onze jeugd in de Rudelsheimstichting hadden meegekregen:

[...]Ik wil hier iedereen danken, die zich heeft ingezet in die discussie. Meer persoonlijk dank ik natuurlijk degenen, die het met mij eens waren, maar vooral ook hen, die ik steeds maar weer op mijn weg vond vanwege hun kritische vragen en vanwege hun grote inzet voor een zo rechtvaardig mogelijke regeling.

Staat u mij toe één van hen, één van die lastige mensen met name te noemen. Hij groeide namelijk samen met twee van mijn broers op in een weeshuis voor de wat dommere, zo dacht men toen, joodse oorlogsweesjes: doctorandus Philip Staal van het Platform Israël. Philip, na bijna 50 jaar hebben we elkaar weer ontmoet om te doen waar we toen te klein voor waren [...].²⁴

Op 18 april 1946 – circa twee jaar voordat Keilson bevoegd was als arts in Nederland te werken, nog veel meer jaren voordat hij zijn studie in de psychiatrie had afgerond en zich psychiater²⁵ mocht noemen; drieëndertig jaar voordat hij zijn doctorsgraad verkreeg – rapporteerde Keilson aan Le-Ezrath Ha-Jeled over zijn eerste experimenteel-psychologische onderzoek betreffende mij. Zo gezien was dit psychologische onderzoek inderdaad experimenteel.

Op 10 februari 1958 rapporteerde Keilson wederom aan Le-Ezrath Ha-Jeled over mij:

[...]slap, sloom, volkomen dicht geslagen. Hij vertoont dezelfde houding als meer kinderen uit de Rudelsheimstichting, die daar lang zijn, b.v. V. Vermoedelijk is dit het gevolg van de starre orthodoxe opvoeding van de heer Elburg.²⁶

Zou Keilson – vanaf 1946 tot 1970 in dienst van Le-Ezrath Ha-Jeled – niet geweten hebben dat Elburg, ruim drie jaar directeur van de Rudelsheimstichting nadat hij Caneel vervangen had, eind 1952 (ruim vijf jaar voordat Keilson bovenstaande rapporteerde) was vervangen door Schick?

Op 18 april 2004 vond op initiatief en uitvoering van Marcel Godschalk in Hotel de Witte Bergen in Eemnes een reünie plaats van de voormalige bewoners en medewerkers van de naoorlogse Joodse kindertehuizen. Wat mij vooral opviel was dat de jeugdherinneringen van de ex-pupillen van de Berg-stichting en het Joods Jongenshuis tamelijk plezierig waren. Ze spraken waardierend en liefdevol over hun directeurs Reitsema en Van Zutphen. Dit in fel contrast met de herinneringen en gevoelens die de ex-pupillen van de Rudelsheimstichting over hun jeugd hebben.

Eind 1958, toen de Rudelsheimstichting gesloten werd, ben ik met andere jongens verhuisd naar het Joods Jongenshuis aan de Emmalaan in Amsterdam. Loeti, een van de jongens die met mij mee verhuisde, schrijft in het boekje van de reünie over deze verandering in zijn leven:

[...]Dat alles bij elkaar heeft me bij Van Zutphen wel het gevoel gegeven van: ja, die doet wat voor je. Die voelde het allemaal veel beter aan dan de rest. [...]Vrijheid: Heb ik 16 jaar lang geprobeerd te krijgen. Nou laten we zeggen: tien jaar lang. Het jongenshuis was voor mij een bevrijding.

Zou het verschil in herinneringen hebben gelegen aan het feit dat de Rudelsheimstichting als enige van de Joodse weeshuizen de kinderen een orthodox Joodse opvoeding gaf? Of was het misschien

omdat de directeur van de Berg-stichting en die van het Joods Jongenshuis niet-Joden waren en daardoor veel minder door de oorlog getraumatiseerd? Misschien was de reden dat deze twee directeurs langdurig en tot de oorlogswees meerderjarig was hun functie vervulden? De pupillen van de naoorlogse Rudelsheimstichting kregen daarentegen drie keer een andere directeur. Alle drie waren het orthodoxe Joden die zelf getraumatiseerd de oorlog hadden overleefd.

Op een avond tegen etenstijd, in de winter van 1952/1953, werden de pupillen van de Rudelsheimstichting naar de eetzaal geroepen. Daar stond naast directeur Elburg een onbekende jongeman. Elburg nam het woord en zei: 'Dit is de heer Schick. Vanaf dit moment is de heer Schick de directeur, hij vervangt mij.' Vervolgens verliet Elburg de eetzaal, ons verbaasd achterlatend.

Een van de weinige 'beroepen' in het leven die men kan uitoefenen zonder ervoor te zijn opgeleid is het ouderschap. Het opvoeden van een minderjarige wees of het verkrijgen van zijn/haar voogdij-schap is een heel andere zaak. De toekomstige opvoeder/voogd wordt met een vergrootglas bekeken. Dit alles, aldus de 'geleerden', ter bescherming van het kind. Naar het kind wordt niet geluisterd en het kind wordt ook niets gevraagd.

Ja, eigen kinderen opvoeden is zoals gezegd een heel andere zaak. Dat kan iedereen: geschoold of ongeschoold, jong of oud, arm of rijk, eerlijk of oneerlijk. Zo werden Marcel en ik, als weesjes uit de Tweede Wereldoorlog gekomen, in juni 1946 een jaar na het beëindigen van de oorlog, weggerukt bij hun vertrouwde onderduikmoeder en gebracht naar de Rudelsheimstichting te Hilversum, een van de Joodse weeshuizen in Nederland. Wel werd er in de eerste jaren na de oorlog naar pleegouders voor ons gezocht. Marcel en ik werden getest, bekeken en uiteindelijk afgekeurd door de weinige families die bereid waren (en de goedkeuring hadden van LEHJ) om een oorlogswees in hun gezin op te nemen. Leentje en Salo van der Lijn, een kinderloos echtpaar uit Amsterdam, het enige dat mij wilde adopteren, werden door 'geleerde' mensen niet geschikt be-

vonden om vader en moeder te zijn. Ze waren de veertig gepasseerd en volgens de regels kon je dan geen kinderen meer opvoeden.

Nederland en de Jom-Kippoeroorlog (oktober 1973)

In augustus 1972 – ik werkte en woonde al tien jaar met vrouw en kinderen in Israël – zijn we teruggekeerd naar Nederland. Ik wilde verder studeren. De reden dat ik wilde studeren was niet omdat ik geen goede baan had of niet in Israël kon wennen. Ik was opgeklommen tot projectleider bij Elta (de elektronische dochtermaatschappij van de Israel Aircraft Industry) en het door mij ontworpen project werd beloond met de ‘Security Price of Israel’.²⁷ Ik woonde met ons gezin in onze eigen villa in de mooie omgeving van Beth Oved. De reden dat ik verder wilde studeren had zijn oorsprong in mijn jeugd in de Rudelsheimstichting. Ik wilde voor mijzelf bewijzen dat mijn opvoeders en psychologen van toen het bij het verkeerde eind hadden en dat ik niet dom was.

In Nederland is studeren gemakkelijker te combineren met een volledige baan dan in Israël. Bovendien moest ik in Israël elk jaar anderhalve maand in militaire dienst (op herhaling) wat het studeren er ook niet eenvoudiger op zou maken. Redenen waarom wij besloten met het gezin naar Nederland te verhuizen.

Het plan was voor vijf jaar naar Nederland te gaan en na afronding van mijn studie weer terug naar Israël. Daarom wilden we onze villa in Beth Oved verkopen en een in aanbouw zijnde driekamerwoning kopen in Rehovot, een stadje 30 km ten zuiden van Tel Aviv. Het verschil in prijs tussen verkoop en aankoop zou genoeg zijn om de verhuizing naar Nederland te bekostigen en voor de eerste paar maanden in ons levensonderhoud te voorzien. Hoewel de zaken in Israël nog niet afgewikkeld waren vlogen we toch in augustus 1972 met onze vier kinderen en een poes naar Nederland. Dit met het oog op het beginnende schooljaar voor de kinderen. Half september van dat jaar vloog ik terug om de openstaande financiële

zaken te regelen. De verkoop en aankoop van de woningen ging via makelaarskantoor Anglo Saxon dat toezicht zou houden op de bouw en daarna voor het verhuren van de woning zou zorgen. De opbrengst van de huur was voldoende om de hypotheek te betalen, zodat alles geregeld was. Weer terug in Nederland (december 1972) werkte ik overdag en in de avonden studeerde ik economie en statistiek.

Op Jom Kippoer²⁸ 1973 was ik zoals gewoonlijk in de synagoge en werd na afloop van de dienst opgehaald door mijn vrouw Henneke.

‘Er is oorlog in Israël’, was het eerste wat ze zei.

‘Heb ik niets van gehoord’, antwoordde ik.

‘Toch is het waar; het vliegveld Ben Gurion is ook al gesloten.’

‘Ja, maar dat is elk jaar op Jom Kippoer gesloten.’

Thuisgekomen belde ik de Israëlische ambassade voor overleg en kreeg te horen dat mensen met mijn achtergrond en kennis op het ogenblik zeer welkom zijn en dat in mijn legerenheid een tekort aan mankracht is. Nog geen tien maanden in Nederland, geen enkele herhaling van militaire dienst gemist en ik besloot na overleg met Henneke naar Israël te vliegen. Jos, een collega en vriend van de familie, begreep er niets van en wilde weten wat iemand bezielde om vrouw en vier kinderen achter te laten in Nederland en het gevaar van een oorlog te zoeken. Ik antwoordde met een wedervraag: ‘Als jouw huis in brand staat, zou jij dan niet helpen met blussen?’ Israël is ons vaderland en voel me daar thuis. In Nederland ben ik geboren. Toch voel ik me hier, door de recente geschiedenis (Sjoa), als een gast.

De volgende dag nam ik een maand vakantie en vloog via Engeland – vanaf Nederland was er wegens de toestand geen rechtstreekse vlucht – naar Israël. Op het vliegveld in Londen kwam ik terecht in een bizarre situatie die alleen Israëliërs begrijpen. Meer dan duizend mensen wilden terug naar huis, terwijl er maar één vliegtuig (van El Al) met bestemming Israël beschikbaar was. Ik herinner me dat de aanwezige journalisten zich afvroegen of we wel

Philip Staal (1967) 2e van rechts, met o.a. Yitzhak Rabin (2e van links), Rechavam (Gandhi) Ze'evi (3e van links) en Ezer Weizman (4e van links).

normaal waren: 'Ingezetenen van elk ander land zouden zich gelukkig prijzen niet in hun land te zijn tijdens een oorlog. Jullie Israëliërs vechten erom een plaats in een vliegtuig te bemachtigen om de oorlog niet te missen.' Als eersten mochten diegenen naar binnen die op de lijst stonden. Ik was een van de 'gelukkigen'. De tweede dag van de oorlog was ik al aan de grens van Syrië in de mooie omgeving van de Hermon.

Een maand later was het gevaar voor Israël geweken, de oorlog was voorbij en ik ging een kijkje nemen bij ons huis in Rehovot. Het bleek dat er iets mis was gegaan. Er woonden mensen in ons huis die niet de huurders waren. Ze beweerden het huis te hebben gekocht. Het bleek dat de laatste aanbetaling (een bedrag van 10.000 dollar) van ons huis in Rehovot om de een of andere duistere reden niet op tijd bij de aannemer was aangekomen. De aannemer die het huis bouwde zag dit als contractbreuk en zonder mij hierover in te lichten heeft hij ons huis verkocht en het geld op de bank gezet. Het door mij betaalde bedrag kon mij teruggegeven worden en daarmee was de zaak af, zo zei hij. Ik heb dit maar geaccepteerd, omdat ik, na een maand vechten aan het front, geen zin had in een langdu-

rige rechtzaak tegen de aannemer, die ik zou moeten voeren vanuit Nederland. Maar door de grote devaluatie van het Israëliësch geld hielden wij van ons huis nog maar een paar duizend gulden over. Hoewel ik na een maand weer in Nederland terug was, heeft het een jaar geduurd voordat ik de draad van mijn studie weer kon oppakken. Achteraf bleek dat mijn medesoldaten nog een half jaar in militaire dienst moesten blijven. Ook Marcel heeft nog vele maanden op de Golanhoogte gelegen, waardoor we elkaar niet ontmoet hebben. In Nederland aangekomen lag er een brief van Marcel die hij in het begin van de oorlog had geschreven om te vertellen dat met hem alles goed was. Wat wij op dat moment niet wisten was dat onze legereenheden een paar kilometer van elkaar verwijderd waren. Hij schreef o.a.: ‘De natuur is hier mooi, maar het is goed dat je in Nederland zit, want er wordt hier zwaar gevochten.’

Terug in Nederland moest ik nog de voor deze reis gemaakte schulden terugbetalen. De vliegreis had ik betaald met geleend geld van Kamman jr. die destijds eigenaar van een groentezaak in de Beethovenstraat was. Hij zei bij het geven van het geld: ‘Ik wil het alleen terug als je met de overwinning thuiskomt.’ Mijn antwoord was: ‘In een oorlog wordt er door beide partijen alleen maar verloren. Wij Israëliërs moeten voorkomen dat de Arabieren hun doel – de Joden de zee indrijven – bereiken. Als ik terugkom, zal ik je het geleende geld zo spoedig mogelijk geven.’

Een tweede schuld die ik moest aflossen was een telefoonrekening van onze rabbijn. Na drie weken vechten aan het front kreeg ik verlof en was ik op weg naar vrienden in Beth Oved. In Tel Aviv aangekomen liep ik langs een telefooncel, waardoor het onweersaanbare verlangen naar Henneke en mijn kinderen opvlamde. Ik ging naar binnen om te bellen. Maar hoe doe je dat? Wij waren nog niet zo lang daarvoor van Amsterdam naar Amstelveen verhuisd en hadden nog geen telefoon. Ik kwam op het vernuftige idee om via de centrale te bellen naar en op rekening van onze rabbijn, die in Amstelveen een paar verdiepingen boven ons woonde, en te vragen om Henneke en de kinderen te roepen. Het is inderdaad gelukt om

via deze weg – voor de eerste keer sinds mijn vertrek uit Nederland – een levensteken aan Henneke te geven. We hebben over van alles en nog wat gesproken. Het was heerlijk en ik kon er weer een beetje tegen nu ik wist dat aan het thuisfront alles goed ging. Een paar maanden na mijn terugkeer in Nederland, toen ik langzaam de draad weer oppakte, presenteerde de rabbijn deze telefoonrekening van circa tachtig gulden.

Het was ook Leo Cohen, directeur van de Fusie, niet ontgaan dat een ex-pupil van hem naar Israël was gegaan om het land te verdedigen. Nog voordat Henneke enig levensteken van mij had ontvangen, belde Leo Cohen mijn schoonmoeder en vroeg of ze haar dochter kon vragen naar zijn kantoor te komen. Een van de sociaal werksters ontving Henneke, begon vragen te stellen en formulieren in te vullen. Nadat de formulieren ingevuld waren vroeg Henneke: ‘Wat heeft dit eigenlijk allemaal te betekenen? Bovendien moeten de meeste gegevens bij jullie bekend zijn, mijn man was namelijk pupil van de Joodse voogdij-instelling.’ Waarop de sociaal werkster, alsof het de normaalste zaak van de wereld betrof, antwoordde: ‘Jouw man vecht op het ogenblik in Israël. Het is niet ondenkbaar dat hij sneuvelt waardoor jij alleen verder moet met vier kinderen. Deze papieren liggen dan klaar om de benodigde hulp aan te vragen waardoor er geen onnodige tijd verloren gaat.’ Henneke vroeg de papieren te zien, verscheurde ze en zei: ‘Als er iets met mijn man gebeurt, ga ik met mijn kroost met het eerste vliegtuig terug naar huis, waarmee ik Israël bedoel.’

Terug in de auto barstte ze in snikken uit over zo veel onbegrip en gevoelloosheid. Tegen de avond belde Leo Cohen mijn schoonmoeder en vertelde haar dat hij verder niets voor haar dochter kon betekenen: ze gedraagt zich als een Sabre (een in Israël geboren Jood, en genoemd naar de eetbare vrucht van een cactus – beide zijn van buiten stekelig met een zoet hart). Maar, zei Leo: ‘We zullen haar kinderen een cadeautje sturen met de komende feestdagen.’ Dit doet me denken aan een brief van 20 januari 1948 geschreven door Caneel, de directeur van de Rudelsheimstichting, aan LEHJ.²⁹

Hierin geeft hij de namen, het geslacht en de leeftijden van de in de Rudelsheimstichting verblijvende pupillen. LEHJ had op 16 januari hierom gevraagd naar aanleiding van een brief van de Vereniging Lesammeiag Hajeled ('tot vreugde van het kind'). Deze Amerikaanse vereniging wilde cadeautjes sturen aan Joodse oorlogswezen in Nederland en om geschikte presentjes te kunnen sturen had men om deze informatie gevraagd. De namen van Marcel en mij staan ook op die lijst. Wij hebben deze cadeautjes echter nooit ontvangen. De geschiedenis herhaalt zich: we hebben nooit meer iets van Leo Cohen vernomen. Mijn kinderen hebben de door hem beloofde cadeautjes nooit ontvangen.

Niet lang na dit voorval ontving Henneke een brief van de Israëliische Nationale Verzekering met ingesloten een bankcheque. In de brief las ze dat deze cheque een eerste betaling was wegens het op herhaling van militaire dienst zijn van haar man. Ze had hiervoor geen enkel formulier ingevuld.

Een van de belangrijkste vakken waarmee ik tijdens mijn studie in aanraking kwam was psychologie. In 1977, na een succesvolle afronding van mijn studie economie en statistiek en terug in Israël, is het me gelukt door zelfonderzoek en met professionele hulp mijzelf te begrijpen. Niet dat het verdriet minder is. Ik denk elke dag bewust aan mijn ouders. Maar ik weet nu dat het geen strafmaatregel was, wegens ongehoorzaamheid of domheid of omdat ik niet gewenst was, dat mijn ouders mij hebben 'weggegeven'. Ik ben er nu van overtuigd dat mijn ouders hebben gehandeld uit zelfopoffering en liefde voor mijn broer en mij.

Bijna veertig jaar heeft het geduurd voordat ik me sterk genoeg achtte en de moed kon opbrengen om de waarheid onder ogen te zien. Begin 1980 ben ik met Henneke naar Yad Vashem³⁰ in Jeruzalem gegaan. Daar staat zwart op wit in de boeken wat ik al die jaren wist, maar niet heb willen weten. Ik heb heel lang gehoopt, tegen beter weten in, dat mijn ouders op een goede dag zouden terugkomen. Maar in Yad Vashem staat in de boeken niet alleen

dat ze zijn vermoord en waar, er staat ook een datum bij. Direct na aankomst in Sobibor, op 11 juni 1943, zijn ze vergast. Vader was 33 en moeder 29 jaar. Ook onze grootouders hebben het naziregime niet overleefd: beide grootvaders zijn in de herfst van 1942 in Auschwitz vermoord, beide grootmoeders ondergingen hetzelfde lot in het voorjaar van 1943 in Sobibor. Op 11 juni 1980 heb ik voor het eerst in mijn leven een gedenkkaars aangestoken ter nagedachten aan mijn ouders en andere vermoorden gedurende de Sjoa. Om de cirkel te sluiten moest ik eigenlijk naar Sobibor om kaddisj³¹ te zeggen. In het vernietigingskamp, dat anderhalf jaar heeft bestaan, waren 250.000 Joden vergast en daarna verbrand, van wie 33.000 uit Nederland afkomstig. Maar Israël had destijds geen diplomatieke betrekkingen met Polen. In 1987 deed zich de mogelijkheid voor naar Sobibor te gaan. Ik werd uitgenodigd door het Israëlische Ministerie van Landbouw om deel te nemen aan het Landbouw Economisch Congres in Polen. Het congres werd gehouden in de universiteit van Warschau, we sliepen op de campus van de universiteit. De dagen na het congres hebben wij (de Israëlische delegatie) gebruikt om onder meer naar Sobibor, Auschwitz en Majdanek te gaan en eveneens om de resten van het Jodendom in Polen te bezoeken. Naar Krakov, eens het centrum van het Oost-Europese Jodendom, zijn we gezamenlijk gegaan, maar naar het vernietigingskamp en de concentratiekampen wilde ik alleen met Henneke. In Sobibor, op de as van de vermoorde Joden waar nu bomen groeien, heb ik kaddisj gezegd.

Mijn opvoeders in het orthodox Joods weeshuis de Rudelsheimstichting vonden het waarschijnlijk gemakkelijker niet over zulke nare en moeilijke zaken zoals de Sjoa en de dood te spreken. Al die veertig jaren had ik een schuldgevoel de oorlog overleefd te hebben, had ik een minachting en woede tegen de mensheid in het algemeen die zoiets gruwelijks als de Sjoa had bedacht en uitgevoerd.